

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Dunja Maffi

Ambivalentnost družbene pozicije žensk

Diplomsko delo

Ljubljana, 2014

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Dunja Maffi

Mentorica: doc. dr. Metka Mencin Čeplak

Ambivalentnost družbene pozicije žensk

Diplomsko delo

Ljubljana, 2014

Neji

Ambivalentnost družbene pozicije žensk

Pričujoče diplomsko delo želi skozi kritičen pogled na družbeno pozicijo žensk umestiti vsakdanje doživljanje ženskosti v sodobni družbeni kontekst. Analiza temelji na socialno-konstrukcionistični teoriji spola in spolne razlike, po kateri je spol socialni konstrukt in ga je nemogoče ločiti od političnih in kulturnih okoliščin, v katerih se neizogibno producira in ohranja. V skladu z družbeno konstrukcijo in reprodukcijo spola se v sodobnosti preko protislovnih kulturnih reprezentacij in diskurzov konstruira in reproducira tudi ambivalentnost družbene pozicije žensk, ki se med drugim manifestira kot visoka stopnja obremenjenosti žensk, ki je posledica usklajevanja plačanega dela in dela doma ter vse večjih zahtev znotraj plačanega dela. Prav visoka stopnja obremenjenosti je pomemben dejavnik tveganja za zdravje žensk, kar potrjujejo tudi različne sociološke in epidemiološke raziskave neenakosti v zdravju žensk v zadnjih letih v Sloveniji. Neoliberalne varčevalne politike so skrenile s poti do enakosti spolov, ker hočejo čim več skrbstvenega in zdravstvenega dela v družinah prevaliti z države in trga na družino, kjer bodo najbolj prizadete ženske.

Ključne besede: ženske, spol, družbeno protislovje, ambivalenca, neenakost, zdravje.

The ambivalence of the social position of women

Based on a critical view of the social position of women, this thesis seeks to place the everyday perception of femininity into contemporary social context. The analysis bases on the social constructionism theory of gender and gender difference, which assumes that gender is a social construct which cannot be separated from political and cultural circumstances by which it is inevitably created and preserved. It is in accordance with the social construction and reproduction of gender, through the modern cultural contradictory representations and discourses, that the burdensome ambivalent social position of women is produced, the inevitable effect of the double burden of paid and unpaid work and the increased complexity of paid work. It is precisely the high level of stress that is an important risk factor in women's health, as confirmed by various sociological and epidemiological studies of inequality in women's health in Slovenia in the recent years. Neoliberal saving policies are deviating from the way to gender equality, because they want to take more care and health work within families from the state and place it onto the family, which will mainly affect women.

Keywords: women, gender, cultural contradiction, ambivalence, inequality, health.

KAZALO VSEBINE

1 UVOD	7
2 O SPOLU IN KULTURI	9
2.1 Funkcionalistična perspektiva	9
2.2 Onkraj binarnosti biološkega in družbenega spola	12
2.3 Psihoanaliza: ženskost in nelagodje	14
2.4 Diskurzivna produkcija ženske želje	17
2.5 Žensko telo – moška oblast?	20
2.6 Protislovja moje lastne spolne identitete	22
3 PROTISLOVJA DRUŽBENE POZICIJE ŽENSK	26
3.1 Aktualni položaj žensk na trgu dela	26
3.2 Vpliv zaposlitve na družinske odločitve in družinsko življenje (zaposlene matere)	28
3.3 Ambivalenca med etiko plačanega dela in etiko skrbi za druge	36
3.4 »Vojna mamic« – »The Mommy Wars«	38
4 DRUŽBENE NEENAKOSTI IN ZDRAVJE ŽENSK V SLOVENIJI	41
4.1 Družbene determinante neenakosti v zdravju	42
4.2 Zakaj neenakost obravnavati skozi položaj žensk?	43
4.3 Pomembnejše ugotovitve analiz družbene neenakosti v zdravju žensk v Sloveniji	46
5 ZAKLJUČEK	55
6 LITERATURA	59

KAZALO SLIK

Slika 4.1: Izpostavljenost stresu, pri ženskah, glede na izobrazbo in tip naselja	48
Slika 4.2: Delavci in delavke, ki delajo več kot 70 ur na teden (%)*	50
Slika 4.3: Delavci in delavke, ki doživljajo stres na delovnem mestu v Sloveniji (%)	51
Slika 4.4: Delež moških in žensk z določenimi fizičnimi in duševnimi težavami	53

KAZALO TABEL

Tabela 4.1: Delavci in delavke, ki so v zadnjih 12 mesecih delali med boleznijo (%)	51
---	----

KAZALO GRAFOV

Graf 4.1: Razlike v povprečjih pri 5-ih indeksih glede na spol (N=1082)	45
---	----

1 UVOD

Ne oblast, enakost je tisto, za kar bi se morale boriti!

(Wollstonecraft 1993)

To diplomsko delo govori o ženskah, o ženskah v družbi, ki je tako prijazna z moškimi in tako kruta (neprijazna) do žensk (Woolf v Bourdieu 2010, 2). Naloga, ki sem si jo v osnovi zadala, je bila dekonstruirati razmerje varljive domačnosti in miru, ki je rezultat delitve dela med spoloma. Ker spolno urejen družbeni red ponotranjimo do te mere, da se nam tak, kakršen je, zdi normalen in celo naraven in da nekako ustreza naši usodi, se dogaja, da si prizadevamo za stvari, ki so nam tako ali tako namenjene. Najpomembnejša posledica tega je stalnost spolne delitve dela. Ker se ta načela pogosto prenašajo od telesa do telesa nezavedno, se močno upirajo spremembam.

Odkar so ženske dosegle volilno pravico (v Sloveniji leta 1945), je prišlo do veliko družbenih sprememb, ki definirajo položaj ženske v družbi. Tem spremembam se je morala prilagoditi tudi prevladujoča podoba ženske in ženska identiteta. V zadnjih dveh desetletjih se v zahodnih družbah vedno bolj poudarja elemente, ki določajo podobo »individualne, samozavestne in poklicno uspešne posameznice, ki deluje in se samoudejanja zunaj konteksta doma in družine« (Hrženjak 2002). Večina sodobnih žensk je zaposlenih izven doma in v izobraževanju dosegajo celo višje rezultate od moških. To pa ne pomeni, da podoba tradicionalne ženske predane materinstvu izginja iz kolektivnih reprezentacij, le potisnjena je v ozadje. Ženska ima lahko kariero, vendar njena glavna izpolnitev ostaja materinstvo, ki velja za nujni pogoj konstitucije ženske identitete. Težava, ki pri tem nastane, je, da si nasproti stojita dve prevladujoči ženski podobi, ki sta protislovni in silita ženske, ki se z njima bolj ali manj identificirajo, v ambivalenten odnos do lastne spolne identitete. Pokaže se, da je najhujši izvor ambivalentnosti pri ženski prav to, da je na normativni ravni smisel življenja ženske v tem, da živi življenje za druge.

Na podlagi analize podatkov Nacionalnega inštituta za javno zdravje se kažejo statistično pomembne razlike med spoloma pri občutenju specifičnih fizičnih ali psihičnih težav. Izvora ženskega fizičnega slabega počutja kot so depresija, anksioznost, prehranjevalne motnje, moramo iskati v specifičnih obremenitvah žensk, torej so prej družbeni kot individualni problem.

Diplomsko delo temelji na analizi teoretskih virov ter na analizi sekundarnih virov. Prva poglavja so namenjena opisu družbene konstrukcije spola in spolnih vlog, predvsem ženskosti in materinstva ter analizi protislovij družbene pozicije žensk. V zadnjem delu analiziram na osnovi sekundarne analize raziskav, opravljenih v Sloveniji, družbene dejavnike zdravja žensk predvsem z vidika protislovnih zahtev in pričakovanj, ki se naslavljajo na ženske in s katerimi se ženske bolj ali manj identificirajo. V zaključku komentiram izsledke in predlagam rešitev.

Diplomsko delo gradim na naslednjih hipotezah:

- Norme ženskosti v nasprotju z normami moškosti vključujejo podrejanje.
- Ambivalentnost glede lastne spolne identitete v vsakdanjem življenju žensk je pogojena s protislovnimi družbenimi normami ženskosti.
- Protislovni kulturni in družbeni pritiski posredno vplivajo na zdravje žensk.

2 O SPOLU IN KULTURI

Realnost, ki se nam vedno znova vsiljuje, je resničnost vsakdanjega življenja. To je tista realnost, ki jo dojemamo kot samoumevno, realnost, ki se kaže kot nedvoumno dana, vse dokler ostanemo v »naravni drži« (pred – teoretski, kar pomeni brez opozarjanja na družbene okoliščine možnosti). Šele ko zamenjamo to držo s teoretsko perspektivo, bodisi znanstveno ali filozofsko, se zavemo, da je tisto, kar se je izkazalo preprosto kot dano, vse prej kot to (Luckmann 2001, 90). Vsakdanje samoumevnosti se nam na ta način odprejo kot nov analitični svet na področju sociologije vsakdanjega življenja. Prepričana sem, da sta spolna hierarhija (družbena konstruirana delitev dela med spoloma) in njeno pojasnjevanje še vedno ujeta v polje samoumevnosti in »naravnosti« obstoječega reda. Ko razumemo družbeni svet in njegove arbitrarne delitve kot naravne in nazorne, ji damo podlago za njeno legitimnost, meni Bourdieu (2010, 12). Rener ugotavlja (2008, 42): »Bolj ko je kaj samoumevno, bolj smo lahko prepričani, da je bilo dolgo in skrbno konstruirano. V družbenem svetu so samoumevnosti okameneli označevalci habitusov in koncentradi družbene moči«. Prav zato, ker misleci zelo različnih filozofskih pripadnosti ne opazijo delovanja globokih mehanizmov družbenega sveta (na primer v naših družbah reprodukcijske logike izobraževalnih sistemov), lahko simbolne (ali družbeno zapovedane) učinke legitimacije podtaknejo dejavnikom, ki pripadajo redu bolj ali manj zavestne ali namerne reprezentacije (»ideologija«, »diskurz« itn.). Bourdieu (2010, 12) vidi moč moškega reda prav v dejstvu, da lahko pogreša utemeljitev. Androcentrično videnje se nam namreč vsiljuje kot nevtralno in deluje, kot da nima potrebe po legitimaciji.

2.1 Funkcionalistična perspektiva

K potrjevanju moške dominacije je prispeval v veliki meri razvoj znanosti. Zlasti v družboslovju se je pojasnjevalo nujnost spolne delitve dela – brez tega naj družbeni red ne bi bil mogoč. »Funkcionalizem vidi družbo kot sistem, to je sklop medsebojno povezanih delov, ki skupaj tvorijo celoto. Temeljna enota analize je družba, različne dele pa razumejo glede na njihov odnos do celote« (Haralambos 2001, 875). Analogija družba – človeško telo je bila med zgodnjimi funkcionalisti pogosto uporabljena. Dokazovali so, da razumevanje kateregakoli organa v telesu, na primer srca, vključuje razumevanje njegovega odnosa do

drugih organov in najbolj pomembno njegovega prispevka k vzdrževanju organizma. Na tak način zahteva razumevanje katerega koli dela družbe analizo odnosa do drugih delov, in še posebno analizo njegovega prispevka k vzdrževanju celotne družbe. Tako organizem kot družba imata določene potrebe, t.i. funkcionalne predpogoje, ki jih je treba zadovoljiti, da bi se lahko zagotovil njun obstoj. Zato analizirajo družbene institucije (na primer družino) kot del družbenega sistema in ne kot izolirano enoto, predvsem pa je pomemben prispevek, ki ga posamezna družbena institucija zagotavlja celotni družbi. Poleg družine je družbena stratifikacija v funkcionalistični teoriji eden izmed funkcionalnih predpogojev, ki je skupen vsem družbam (Haralambos 2001, 875).

Zanimiv je pristop, ki ga je za funkcionalistično analizo družbe uporabila sociologinja Levy (v Haralambos 2001, 877). Levy meni, da je za zagotovitev obstoja vseh članov družbe bistvena reprodukcija novih članov in ohranjanje zdravja obstoječih. To vključuje diferenciacijo vlog in dodelitev vlog, za to pa je potreben sistem ciljev in nagrad, s katerim motiviramo člane družbe, da si želijo početi, kar morajo početi, da bi vzdrževali sistem. Tako kot Levy tudi Parsons poskušata ugotoviti, kako je družbeni red mogoč. Temelj reda v družbi je zavezanost skupnim vrednotam (Parsons 1991, 118). Vrednotni konsenz tvori temeljno integrativno načelo v družbi. Iz skupnih vrednot izhajajo skupni cilji. Cilji nas umerjajo pri posameznih situacijah. Skupni cilj zagotavlja spodbudo za sodelovanje. Vloge zagotavljajo sredstva, s katerimi se vrednote in cilji spreminjajo v delovanje. Socialni sistem je sistem diferenciranih vlog. Vsebina vlog je strukturirana glede na norme, ki opredeljujejo pravice in dolžnosti, ki ustrezajo vsaki posamezni vlogi. Na norme lahko potemtakem gledamo kot na izraz vrednot. Funkcionalni predpogoj socialnega sistema je torej jasna hierarhija, v kateri vsakdo ve, kje je njegovo mesto in kaj se od njega pričakuje ter v skladu s tem tudi deluje. Parsons o vlogah meni: » /.../ vloge, kakršnekoli pač so že, so akterjem alocirane /.../ Prva alokacijska določitev v zvezi z danim individuumom seveda zadeva njegovo startno pozicijo. Le-ta je v vseh znanih družbah determinirana s tem, da je posameznik določenega spola in da je kot otrok rojen v določeno pozicijo v določeni sorodstveni enoti /.../ Prirojeni status se v določenem smislu v vseh družbah, v nekaterih celo kot prevladujoči, vleče kot alokacijski kriterij skozi celotni življenjski cikel /.../« (Parsons 1991, 118). Nuklearna družina, tesna in topla podporna skupina, je specializirana za dve temeljni funkciji, in sicer za primarno socializacijo naraščaja in stabilizacijo odraslih osebnosti (Parsons 1956, 17). Parsonsova nuklearna družina kot del družbenega sistema učinkovito deluje le, če obstaja jasna delitev

vlog in funkcij med spoloma, ker drugače ne bi mogla obstajati. Znotraj družine je za primarno socializacijo otrok zadolžena ženska/mati. Parsons je prepričan, da so ženske »po naravi« bolj ekspresivne kot moški in da je to biološko dejstvo. »Ekspresivna« ženska vloga je tista, ki ustvarja toplo, varno in čustveno vzdušje, ki jo potrebuje družina, da bi uspešno delovala. Ekspresivne lastnosti ženska/mati posreduje svojim otrokom in možu ter na ta način prispeva k stabilizaciji odrasle osebnosti. Moški/oče pa po drugi strani prevzema »instrumentalno« vlogo v tem (pod)sistemu, s tem da poskrbi za materialno oziroma ekonomsko plat družine, ki si jo zagotavlja z zaposlitvijo zunaj doma (Parsons 1956, 23).

Takšna razlaga družbenega reda (ogromnega simbolnega stroja po Bourdieu) je vodila Parsonsa in druge funkcionalistične teoretike k poudarjanju bioloških razlik med spoloma, kot tistih, ki določajo strogo razporeditev dejavnosti, dodeljenih vsakemu spolu. »Ženske naj bi bile po »naravi« bolj altruistične, ponižne, potrpežljive, umirjene, čustvene, nerazsodne, meni (Jogan 1990, 63), zaradi tega je ženska narava ne le različna od moške, temveč celo nasprotna hladni racionalni in aktivni moški naravi. »Njen prvi »naravni« poklic naj bi bil biti mati, žena in gospodinja« (ibid.). Dihotomija »ekspresivno – instrumentalno« neposredno pripelje k dodelitvi nadrejene vloge moškemu, zaradi tega, »ker ima on zvezo s celoto, ki je instrumentalno urejena, in ker ima celota večjo vrednost, se iz te sfere logično deducira moževa instrumentalna vloga v družini, tu pa je spet samoumevna hierarhija, ker je instrumentalno nasploh pomembnejše, kot je ekspresivno« (Jogan 1990, 63–64).

Iz biološko določene različnosti se tako s pomočjo te razlage konstruira socialna neenakost, vse poteka v krogotoku z videzom naravnosti: teoretična razlaga se opira na empirično dosegljivo družino, ki brez različnih spolov ne more opravljati svoje temeljne funkcije (rojevanje otrok), to različnost opremi z neenakimi notranjimi vlogami in neenakimi možnostmi za vstop v svet instrumentalnosti; neenake možnosti se morajo zaradi »naravne« različnosti ohranjovati (Jogan 1990, 65).

Parsons je z zagovarjanjem raznospolne družine zaradi njene reproduktivne funkcije zanemaril drugačne družine, ki prav tako lahko opravljajo funkcijo reprodukcije otrok: jasen primer so enostarševske in istospolne družine. Parsonsovo pojasnjevanje družine in spolne hierarhije je ujeta v meje obstoječe institucionalne urejenosti, skladno s tem tudi odmisli negativne strani (disfunkcije) vsakdanjega družinskega življenja in olepšuje želene.

Parsonsov zagovor seksistične diferenciacije in neenakosti med spoloma kot »naravne« nespremenljive nujnosti podpira sprijaznjenje in prilagoditev družbeni vlogi, čeprav to vodi v prikrajšanost žensk. »Za takšno vlogo pa je treba posameznikovo osebnost ustrezno oblikovati in tega ni mogoče početi, če ni zožen prostor delovanja žensk in če ni njihova vsakdanja »smotrna« dejavnost strogo seksistično zamejena, kar po definiciji spet vodi k nadaljevanju prav takšnega procesa« (Jogan 1990, 68).

2.2 Onkraj binarnosti biološkega in družbenega spola

De Beauvoir je v svojem *Drugem spolu* napisala: »Ženska se ne rodi, ženska to postane.« »Stavek je nenavaden, celo nesmiseln« ugotavlja post-strukturalistična teoretičarka Butler (2001, 120). Butler se sprašuje:

Kako lahko nekdo postane ženska, če ni že vseskozi ženska? In kdo je ta »nekdo«, ki postaja? Ali je to človek, ki postane svojega družbenega spola v določenem trenutku? Ali je pravilna domneva, da človek ni bil svojega družbenega spola, dokler to ni postal? Kako lahko nekdo »postane« družbenega spola? Kakšna sta moment ali mehanizem konstrukcije družbenega spola? In kdaj ta mehanizem nastopi na kulturnem prizorišču in spremeni ženski subjekt v subjekt, ki mu je pripisan družbeni spol? (ibid.)

Butler se strinja z de Beauvoir, da je družbeni spol pridobljen in spremenljiva kulturna konstrukcija biološkega, vendar nasprotuje temu, da je biološki spol nespremenljivo dejstvo, da ga ni mogoče spremeniti. Še več, trdi, da obstaja samo družbeni spol. Če je družbeni spol nekaj, kar nekdo postane, potem je sam družbeni spol neko postajanje ali delovanje in ga ne bi smeli razumeti ne kot samostalnik ne kot substancialno stvar ne kot statični kulturni zaznamovalec, temveč kot neko ponavljajoče se delovanje /.../ Če ni vezan na biološkega kot njegova posledica ali izraz, potem se potencialno lahko širi onstran binarnih meja, ki jih vsiljuje navidezna binarnost biološkega spola« (ibid.). Butler dalje trdi, da je družbeni spol kot performans, ki se ponavlja. Je konstrukt, narejen v delovanju, ki ga narekuje družba. Družbeni spol ni dejstvo, je dejanje (govor, oblačenje ipd.). »Ponavljanje je hkrati ponovna izvedba in ponovno izkustvo sklopa že družbeno vzpostavljenih pomenov ter vsakdanja in

ritualna oblika njihove legitimacije« (Butler 2001, 149). »Družbeni spol je tisto, kar družbeni subjekti delamo v določenem kulturnem kontekstu, je prosto plavajoča identiteta, ki nikakor ni univerzalna in nespremenljiva« (Butler 2001, 21). Družbeni spol je performativen, producira efekt, ki utrjuje to, kar naj bi pomenilo biti moški ali ženska.

Tudi Wittig (v Butler 2001, 123) diskurzivne kategorije, kakršna je »biološki spol«, razume kot abstrakcije, ki so vsiljene v družbeno polje in proizvajajo »realnost« drugega reda ali postvarelo »realnost«. »Fizična in neposredna zaznava je le izumetničena in mitična konstrukcija, »imaginarna formacija«, ki tolmači fizične značilnosti skozi mrežo odnosov, prek katerih se le-te dojemajo (ibid.). Wittig trdi, da »biološki« spol kot diskurziven in perceptiven označuje zgodovinsko kontingentni (nenujen) spoznavni režim, jezik, ki oblikuje zaznavanje z vsiljenim oblikovanjem medsebojnih odnosov, v katerih se zaznavajo fizična telesa. Jezik dobi moč za ustvarjanje »družbeno realnega« z lokucijskimi dejanji govorečih subjektov. Za Wittigovo je jezik sklop dejanj, ponovljenih v času, ki proizvaja realnostne učinke, ki jih slednjič napačno dojamemo kot »dejstva«. Potemtakem je ponavljajoča se praksa poimenovanja spolne razlike ustvarila videz naravne razdeljenosti. »Poimenovanje« biološkega spola je dejanje prevlade in prisile, institucionalizirani performativ, ki ustvarja in uzakonja družbeno realnost tako, da zahteva diskurzivno/perceptivno konstrukcijo teles, v skladu z načeli spolne razlike« (Wittig v Butler 2001, 124). Zato Wittig sklepa: »Telesno in duševno smo prisiljeni, da z vsako značilnostjo ustrezamo predstavi o naravi, ki je bila vzpostavljena za nas /.../ »moški« in »ženske« so politične kategorije, ne pa naravna dejstva« (Butler 2001, 123–125). In družina, kot smo videli v prejšnjem podpoglavju, je ena od institucij, ki je posebej primerna za naturalizacijo spolnih vlog in spolnih identitet.

O družbeni konstrukciji spola in spolni razliki ter njuni diskurzivni in performativni praksi je govoril že simbolni interakcionist Goffman konec sedemdesetih let 20. stoletja. Goffmanovo posebno sporočilo je bilo, da »spola in spolne razlike ni zunaj uprizarjanja, obstaja samo shema njenega prikazovanja, ki se vzpostavlja diskurzivno in ni neke preddiskurzivne naravne podlage, na katero bi družba pisala svoj tekst. Podrejati se moramo shemam izkazovanja moškosti in ženskosti. Vsa evidenca, ki jo imamo na voljo, so spolne koreografije« (Rener 2008, 49). Rener interpretira (2008, 50): »Goffmanovo opozorilo, da sta spol in spolna razlika koreografski predstavi in da za zaveso ni ničesar, kar bi se ob koncu predstave prikazalo kot kolikor toliko trdna »odrešitev«, je bilo nemara preslišano, ker je bilo

v tistih časih preveč zagatno. Šele queer teoretičarke so veliko let za Goffmanom sporočile, da je spol zmeraj imitacija in parodija, ker izvirnik ne obstaja«.

Prav tako Lacan piše o razmerjih med spoloma kot o maškaradi. S tem izrazom zvede vse bivanje na družbenospolno igro videzov (Butler 2001, 58–61). Po eni strani maškarado lahko razumemo kot performativno proizvajanje spolne ontologije, kot kazanje, ki se dela prepričljivo kot »bit«; po drugi strani maškarado lahko beremo kot zanikanje ženske želje, ki predpostavlja neko prejšnjo ontološko ženskost, praviloma nereprezentirano v falični ekonomiji. Irigaray v tem smislu pripominja: »maškarada /.../ je to, kar ženske počnejo /.../ da bi sodelovale v moški želji, a za ceno odpovedi svoji lastni« (Butler 2001, 58).

2.3 Psihoanaliza: ženskost in nelagodje

Ko govorimo o naši kulturi, za katero ugotavljamo, da je represivna do žensk, ne smemo mimo psihoanalitske teorije, ker je globoko zavezana prodiranju pod površje zavestne manifestacije vsakdanjega izkustva podrejenosti žensk. »Psihoanaliza je oblika mišljenja, ki skupaj s feminizmom nepopustljivo spodkopava napihljen odpor zdravorazumskega jezika proti vsem oblikam konflikta in političnih sprememb« (Rose 1996, 11). Kot piše Rose, je moč psihoanalize predvsem v tem, da razlaga patriarhat kot transzgodovinsko in transkulturno silo. Torej se ujema s feministično potrebo po teoriji, ki lahko razloži podrejen položaj žensk v raznih zgodovinskih momentih in kulturah (ibid.).

Kar razlikuje psihoanalizo od socioloških razlag spola, je naslednje: medtem slednje predpostavljajo, da je ponotranjenje norm v grobem uspešno, je temeljna premisa in dejansko izhodišče psihoanalize v tem, da ni. Nezavedno nenehno razkriva »neuspeh« identitete. Ker ni kontinuitete v psihičnem življenju, tudi ni trdnosti spolne identitete, ni ženske (ali moške) pozicije, ki bi jo vedno lahko preprosto dosegli. Psihoanaliza v takšnem »neuspehu« tudi ne vidi primera posebne nezmožnosti ali individualnega odklona od pravila. Neuspeh ni obžalovanja vreden moment v procesu prilagajanja oziroma razvoja k normalnosti, kakor bi idealno potekal. Neuspeh je nekaj, kar se ponavlja v neskončnost in kar podoživljamo iz trenutka v trenutek veskozi v naših osebnih zgodovinah. Ne kaže se le v simptomih, temveč tudi v sanjah, govornih

spodrseljajih in oblikah spolnega ugodja, ki so odrinjene na rob pravila. Sorodnost feminizma s psihoanalizo je predvsem v spoznanju, da obstaja v samem središču psihičnega življenja odpor do identitete (Rose 1996, 14).

Izmed vseh psihoanalitskih utemeljitev je Lacanov pristop prepoznan kot ekstremno kontroverzen in revolucionaren. Lacan je s svojim posegom v psihoanalizo vrnil koncepte psihične razdeljenosti, razcepljenosti jaza in vztrajnega »pritiska nezavednega proti vsaki pretenziji posameznika po zglajeni in skladni psihični in spolni identiteti. /.../ Za Lacana psihoanaliza ne ponuja razlage o razvijajočem se jazu, ki »ni *nujno* koherenten«, temveč o jazu, ki »nujno *ni* koherenten«, tj., ki je vedno in nenehno v sebi razcepljen /.../« (Rose 1996, 16). Lacan trdi, da je racionalna samo-determinacija le iluzija, himera ki je proizvedena preko socialnih razmer v buržoazni družbi. Bolj kot katerikoli drugi psihoanalitik si Lacan želi dekonstrukcije pojma unitarnega subjekta kot mita, in postaviti na njegovo mesto utemeljitev subjektivnosti, ki je v bistvu (temeljito) decentralizirana (odmaknjena) od zavesti. O tem govori Mitchell (Hollway in drugi 1998, 212) v svoji diskusiji o posledicah Lacanove analize za pojem seksualne identitete. Lacanova perspektiva je, da analizandovo nezavedno razkrije fragmentiran subjekt negotove seksualne identitete. Biti človek pomeni biti podvržen zakonu, ki decentralizira in ločuje: seksualnost je ustvarjena v ločevanju, subjekt je razcepljen, vendar ideološki svet skriva to pred zavestnim subjektom, ki naj bi imel enotno in gotovo seksualno identiteto. Cilj psihoanalize bi moral zato biti dekonstruirati, kar je bilo skrito, in rekonstruirati subjektive konstrukcije v vseh svojih razcepah (razcepljenih delov).

Spodbijanje koncepta psihične identitete je za feminizem pomembno, ker v politični prostor pripušča probleme subjektivnosti (subjektivnost kot problem), ki jih v drugih oblikah političnih diskusij skušajo potlačiti. »Prav tako nam lahko pomaga odpreti prostor med različnimi pojmi politične identitete – med idejo politične identitete za feminizem (kaj ženske zahtevajo) in idejo ženske identitete za ženske (kaj ženske so oziroma bi morale biti), še posebej upoštevajoč probleme, s katerimi se nenehno srečuje slednja /.../« (Rose 1996, 25).

Psihoanaliza je vedno bolj prepoznana ne le kot teoretska osnova za spodbijanje, ampak tudi kot utemeljevalna osnova subjektivnih procesov in njihovega nastanka, ki jih ne moremo in ne smemo prezreti. Prvič, psihoanaliza predstavlja jasno teorizacijo za raziskovanje psihičnih procesov, ki prispevajo k naši odpornosti proti spremembam, k ponavljanju določenih

zaporedij dejavnosti, ki so očitno škodljiva za nas. Drugič, zaradi specifičnih načinov, s katerimi psihoanaliza povezuje seksualnost z nezavednim, je direktno vpletena v vsak poskus razumevanja oblik in možnosti sprememb v osebnem življenju (Hollway in drugi 1998, 207). »Psihoanaliza kaže, zakaj je seksualnost za nas tako pomembna in kako o spolni identiteti ni mogoče govoriti le z vidika socialnih norm; sooča se s problemom, zakaj smo ob vsej feministični kritiki ženskosti še vedno ujete v forme ženskosti, ki so videti politično problematične« (Rose 1996, 153).

Rose meni, da so se za psihoanalizo zanimale predvsem socialistične feministke, ki skupaj s psihoanalitiki lahko najdejo skupni jezik, ker oboji merijo na destabilizacijo kategorij. Socialistični feminizem privzema tezo, da razredna delitev problematizira monolitnost seksualne razlike, psihoanalitične feministke pa menijo, da nezavedno in biseksualnost kalita monolitne kategorije seksualne identitete. Radikalni feminizem, ki vidi moške kot enovito kategorijo, ki zatira ženske, se naslanja na monolitne in fiksne kategorije, socialistični in psihoanalitični feminizem pa jih skušata razgraditi, pokazati njihovo notranjo krizo ter razkriti, kako smo v nezavednem nekaj drugega od zavestno privzetih družbenih vlog (ibid.). Sam Freud je poudaril, da ni cilj psihoanalize produkcija konformnosti družbenim normam, torej namen ni biti preskriptivna, ampak deskriptivna, kar pomeni da je njen namen opis psihičnega življenja v okviru obstoječih patriarhalnih kapitalističnih družbenih odnosov (Mitchell v Hollway 1998, 208). Od tod torej Freudovo spodbijanje vidnega, empirično samoumevnega, »slepote očesa, ki gleda«.

Tudi Lacan sodi v skupino teoretikov, ki v svojih analizah nastanka fragmentiranega človeškega subjekta poudarja uporabo jezika in semiotike/simbolnih norm. Razumevanje letih je temeljni dejavnik pri razlagi nastanka subjekta in subjektive spolne identitete. Vstop v jezik je predpogoj za začetek procesa oblikovanja subjektive zavesti o sebi (zavestne subjektivnosti) kot celote/entitete, v okvirih (pogojih) predhodno določenih družbenih odnosov in kulturnih zakonov. Dalje Lacan trdi, da ta proces simultano utemeljuje nezavedno. Ker je jezik po definiciji socialni sistem, je Lacan s pomočjo tega dejstva lahko poudaril, da družbeno vstopi v oblikovanje nezavednega. Od tod Lacanova klasična definicija nezavednega: »Nezavedno je strukturirano kot govorica/jezik« in »Nezavedno je diskurz Drugega« (Hollway 1998, 213).¹

¹ O diskurzu (v smislu Foucaulta) več v podpogl. 2.6

2.4 Diskurzivna produkcija ženske želje

Hollway (in drugi 1998, 217), v izogibanju morebitnemu determinizmu, predlaga zamenjavo Lacanovega poudarka na univerzalni in brezčasni simbolni red, s poudarkom na diskurzivnih odnosih v določenem zgodovinskem momentu in to z uporabo koncepta »pozicioniranja« v določenih diskurzivnih praksah, a samo v primeru, če s tem lahko pojasnimo psihoseksualni razvoj.

Na tem mestu bi prešla v bolj natančen opis diskurzivnih kategorij in norm, ki narekujejo nastanek ženske seksualnosti/seksualne identitete. Najprej bi ilustrirala diskurzivni nastanek ženske želje, ki temelji v nezavednem – želje po materinstvu oziroma t.i. »materinskega instinkta«. Rose je prepričana, da »materinskega instinkta« ne gre jemati le z vidika ideološkega opresivnega mita, bolje in koristneje bi ga bilo raziskati v terminih funkcioniranja socialne regulacije v naprednih liberalnih demokracijah skozi register želja in instrumentalizacijo užitkov (Hollway in drugi 1998, 219). Premik poudarka s politične teorije oziroma z razprave o družbeni konstruiranosti na kulturno reprodukcijo materinstva je značilen za preobrat, ki se je zgodil sredi devetdesetih let 20. stoletja znotraj feminističnih razprav o materinstvu. Avtorice se niso več toliko ukvarjale s tem, ali je materinstvo »naravna« ali »družbena« kategorija (to je bilo v zadostni meri pojasnjeno), ampak predvsem v tem, »kako družbeno vstopa v psihično...« (Bahovec v Kristan 2005, 191).

Rose nakazuje, da družbena regulacija ne deluje le v smislu očitne opresije, ampak skozi definiranje parametrov in proizvodnje vsebine izbire, določi kako pridemo do tega, da si želimo, kar si želimo. Ko je Cathy Urwin (Hollway in drugi 1998, 129) analizirala študijo o ženskih pričakovanjih in občutkih glede materinstva, je prišla do presenetljivih ugotovitev. Ženske iz študije so brez dvoma videle materinstvo oziroma materinjenje kot pozitivno izbiro in so se trudile biti »dobre matere«, medtem ko so zadovoljno uživale v dosežkih svojega dela. Vprašanje, ki iz tega izhaja, je, kako so prišle do tega, da si to želijo, in kaj pomeni biti »dobra mati«?

»Dobrega materinjenja« ne gre razumeti izven okvirov diskurzivnih praks, ki konstruirajo njene parametre in norme. To vključuje na primer razne priročnike o negi dojenčka in vzgoji

otroka, rutinske preglede pri zdravniku, normalizacijske tehnike, ki definirajo zadovoljivo materinsko zdravje ali razvoj in tako dalje. Na ta način si želimo imeti otroka, biti mati, kar zahteva določeno pozicioniranje v diskurzivnih okvirih. Poleg tega je treba poudariti tudi, da je učinkovitost regulativnih praks v tem primeru odvisna od dejstva, da si matere že želijo biti dobre matere. Pri tem moramo biti pozorni na odnos med motivacijo in diskurzivnimi praksami, ki pozicionirajo ženske. Na tem mestu se pojavijo tri relevantna vprašanja: prvič, kako razumeti nastanek želje, v tem primeru želje po otroku, po izpopolnjenosti v materinstvu. Za naše namene ne gre jemati tega dejstva v kontekstu zanikanja želje, ampak je pomembno razumeti želje kot producirane in potencialno spremenljive. Drugič, razumeti je treba, kako psihično deluje v relaciji do teh želja: ni preproste povezave med, denimo, podobami materinstva, ki so posredovane skozi diskurze (npr. razmerje mati-otrok v priročnikih in revijah o vzgoji otrok; v tem, kar je implicirano v regulaciji odločitev, ki jih sprejemajo socialni delavci), in kompleksnim delovanjem nezavednega. Seveda ne moremo enostavno reči, da niso povezane, ker nas psihoanaliza uči, da ni preprostega odnosa med delovanjem fantazije in »zunanjo realnostjo«. Fantazij, ki so osnovane na idealiziranih spominih lastne matere, na primer, se ne da preprosto povezati z dejansko nego, ki jo je nekdo dobil v zgodnjem otroštvu (*idealizirano nezavedno*). In tretjič, kako se na ta način producirane želje razvijejo skozi proces odraščanja, ali v otroštvu ali odrasli dobi, in pod katerimi pogoji so dostopne. Na to vprašanje ne moremo odgovoriti v racionalističnih terminih. To ni vprašanje svobodne volje niti lažne zavesti. Zanimivo je tudi na primer, da ženske vidijo vzgojo otrok kot nekaj restriktivnega in opresivnega, a si kljub temu želijo biti matere (Halloway in drugi 1998, 220).

V svoji *Zgodovini seksualnosti* (1976/2000) je Foucault opisal, kako je bila ženska seksualnost skozi zgodovinski razvoj predpisana in producirana skozi dominantne diskurzivne prakse (Hollway in drugi 1998, 220). V prvem delu (*Volja do znanja*) je Foucault analiziral zvezo med začetkom seksualne represije (»modus objektivizacije«), ki se je po obdobju prostosti in svobodnega izražanja pričela konec 18. in na začetku 19. stoletja, kar je sovpadalo z nastajanjem kapitalizma, nove ekonomije, ki je temeljila na izkoriščanju delovne sile, kar je bilo nezdržljivo s sproščenim spolnim užitkom, ki ga je bilo treba omejiti na najmanjšo možno mero in nameniti zgolj za razmnoževanje. S tem sociokulturnim kontekstom sovpada in se z njim prepleta medicinski diskurz o ženskem telesu. »Medicinska vednost odseva in ohranja družbene odnose, sodeluje in pri ohranjanju družbeno zaželenih

vlog ter posreduje vzorce spolno specifičnega vedenja« (Tivadar 1996, 68).

Foucault (Hollway in drugi 1998, 220) meni, da je širjenje medicinskega diskurza na področje seksualnosti pomenilo začetek seksualne represije. Bland (Hollway in drugi 1998, 221) poudarja, da je v tistem trenutku ženska seksualnost postala predmet higienizacije, razcepa med čistostjo (cleanliness) in užitkom/ugodjem (pleasure). Seksualni užitek ženske je postal nekaj preverznega. Dobra in potemtakem čista ženska ni bila strastna (passionate). Strast je bila živalska, destruktivna, nevarna, zato strastna ženska ni bila dobra ženska. Dobra ženska je bila ženska, ki ni uživala v seksualnosti, ampak je doživela izpolnitev v biološki reprodukciji in vzgoji otrok. Seksualnost žensk je bila v njihovih maternicah.

Tivadar (1996, 68) piše: »Eksplanativnim potencialom medicinskih diskurzov o ženskem telesu, ki temeljijo na domnevi o bolezni kot imanentni lastnosti ženske narave, se pridružujejo preskriptivni in normativni potenciali, ki oblikujejo teleološko funkcionalne modele delovanja ženskih spolnih organov, katerih eno in edino poslanstvo je vgnezdenje oplojenega jajčeca in skrb za razvijanje zarodka«. Skozi enačenje ženske reproduktivne funkcije in njene seksualnosti so postala ženska telesa histerizirana, v Foucaultovem smislu. Hkrati je znanost razumela žensko kot imetnico maternice, varuhinjo moralnega reda, prihodnosti rase, in na strani iracionalnega (Walkerdine v Hollway 1998, 221). Vsebina želja ni brezčasna in poljubna, ampak historično specifična. Nastanek le-te je mogoče razumeti skozi nastanek določenih diskurzivnih praks. Na isti način lahko sklepamo, da anksioznost, fobije, depresije ipd. postanejo razumljive v primerjavi s praksami, ki producirajo določene norme in pozicije za ženske.

Kakorkoli, kot je opozorila Adams s kritiko Donzelota, je poudarjanje pozicioniranja, ki se udejanja skozi diskurz, le delni odgovor. Treba je pojasniti motivacijo, ki je pogoj za to, da ženske sprejmejo 'predpisane' pozicije? Mogoče bi bilo dobro za naše nadaljnje utemeljevanje v prvi vrsti razložiti, kako diskurzivno vstopi v samo produkcijo želje. Walkerdine (v Hollway 1998, 222–223) je razvila takšen pogled s pomočjo analize otroške literature, ki presega preprosto odkrivanje ponavljanja in stereotipnih podob. S tem ko je poudarila produkcijo romantike in opisala družbene prakse in kulturne forme (kot so knjige, stripi in filmi), ki jo obkrožajo, je ugotovila, da se le-te koncentrirajo preko strategij, kako dobiti in obdržati moškega, in tako poudarjajo pomembnost heteroseksualnih odnosov. To se realizira v vsakodnevne osebne odnose skozi specifično pozicioniranje deklet v diskurzivnih

pozicijah, zlasti tistih, ki vključujejo skrb, nemoč in nesebičnost. Trdimo lahko, da so takšne kulturne prakse, forme in pozicije odgovorne za konstrukcijo želja, zaradi razmerij oblast – vednost katere producirajo. Prav nastanek dvojice oblast – vednost skozi pozicioniranje subjektov v diskurzivnih praksah simultano procudira želje, ki jih sedaj prepoznam kot centralne in ki jih nameravam raziskati.

2.5 Žensko telo – moška oblast?

Ko se premikamo v smeri teoretizacije samega pojma oblasti, bi omenila še delo *Ženska želja*. Avtorica Coward pravi v uvodu takole (Bahovec 1996, 224): »Biti ženska pomeni biti nenehno nagovorjena, nenehno skrbno preiskovana; našim željam nenehno dvorijo – v kuhinji, na ulici, v svetu mode, v filmih in knjigah. /.../ Naša želja je nenehno definirana in stimulirana.« Izhodišče je družbena konstruiranost ženskosti, pri čemer je besedilo napisano v duhu semiološke razgradnje celotnega polja ženske telesnosti kot znakov, ki proizvajajo spolno razliko. Toda, opozarja Bahovec:

Coward na koncu pristane pri razlagi s preveč masivnim in nerazdelanim pojmom ideologije in njene razredne določenosti; če torej niso tisti, ki ženske zaslužujejo, moški, je to meščanski razred s svojimi normami. In če je ženska entiteta nekaj, kar šele nastane v vseh teh praksah nagovarjanja in upodabljanja, medtem ko se je prvotno in po bistvu ne drži nikakršna fiksna in trdna značinnost, je buržoazija nekaj monolitnega in enoznačnega, z njo povezani pomeni pa, kot je videti, niso odvisni od vsakokratne konstelacije označevalne mreže (Bahovec 1996, 225).

Tu bi lahko nadaljevali z opisom drugih feminističnih kritik kulture, ki ženske transformira v gole objekte (moškega pogleda), v nekaj »kar se gleda«. Vse imajo skorajda brez izjeme prav podobno nit izpeljave - to je ideja, da se reprezentacija ženskega telesa, reprezentacija telesa kot ženskega, prelamlja skozi medij oblasti. Vendar pa je ta osrednji koncept, koncept oblasti, povečini slabo tematiziran, in zveden na glomazne predstave o patriarhalnosti zahodne civilizacije, ali pa kot pri Coward, na preveč masivno idejo o *cameri obscuri* ideologije (ibid.).

Po mnenju Bahovec, se konceptu oblasti lahko torej približamo z idejo o neposredni prisili ali s konceptom represivnih aparatov države ali skoz ideologijo, ki je opredeljena kot zavest, natančneje sprevrnjena zavest, ki pravilno odslikava sprevrnjena razmerja v družbeni dejanskosti. Lahko pa se mu približamo s čisto drugega konca: ob vprašanju, kako misliti kategorijo oblasti kot medij, v katerem se telo (subjekt) kot celota šele oblikuje (prav tako kot je sama osnovna kategorija ženskosti nekaj družbeno in kulturno konstituiranega). Tukaj ni prostora ne za represijo ne za ideologijo (ibid.). Zato bom torej pojem telesa (subjekta) umestila v kontekst teoretskih razprav o razmerju med telesom (subjektom) in oblastjo, pri čemer se bom spet oprla na Foucaultovo teorijo. To je seveda obsežen korpus vednosti, kar bom poskusila strniti v nekaj najnujnejših poudarkov.

Na vprašanje, kako nastane spolna razlika in kako poteka proces vzpostavitve subjektivitete, sem delno že odgovorila v poglavju 2.4, v nadaljevanju pa bom poskusila na kratko analizirati, kakšne so povezave med oblastjo (diskurz) in željo (potrebami subjekta-telesa).

2.6 Protislovja moje lastne spolne identitete

Postavila si bom vprašanje, kot si ga je pred mano postavila Hollway (1998, 229): Kaj pomeni biti ženska v mojem razredu in kulturi? Odraščala sem v 80. in 90. letih v zahodni industrijski družbi, v domu srednjega razreda, kjer so bile možnosti za izobrazbo in kariero, ki jo je ta omogočala, enako dostopne dekletom in fantom. Izobrazbene in zaposlitvene možnosti, ki niso bile diferencirane po spolu in permisivnost, so bili ideali, ki se niso, vsaj v principu, ozirali na spol. Opravljala sem sezonska dela, za katera sem bila plačana toliko kot moški kolegi. S pomočjo kontracepcije sem lahko imela spolne odnose (zveze), ne da bi zato postala mati. Imela sem občutek, da sem enako sposobna in enakovredna moškimi sovrstnikom. Naklonjena sem bila (hitri) vožnji z avtom, skrbela sem zanj, ga vozila na servise ipd., sama sem opravljala hišna popravila, ko je to bilo potrebno..., hodila sem, plesala, rolala, vozila – odkrivala sem svet in svojo usodo, tako daleč in tako hitro kot moški kolegi. Zakaj je bil to (tekmovalnost) problem? Je bila enakost res zaželena? Morda sem v sebi (nezavedno) zanikala definicijo sebe kot ženske? Nisem se hotela identificirati s prevladujočo podobo ženskosti (v slabem smislu). Nisem sodila v to skupino »žensk«, ker bi se tako postavila v pozicijo »drugega«, v smislu de Beauvoir (2000). Praviloma je biti ženska pomenilo ne biti kakor moški (ker se to medsebojno izključuje). To je najpomembnejša značilnost spolnih razlik, trdi Hollway (1998, 230). To med drugim pomeni, da enakost (equality) povzroča protislovja, ker preprosto ne nudi dodatnih in komplementarnih (dopolnilnih) možnosti.

Kako sem uspela razrešiti to protislovje? Menim, da tako, da sem bila (ali vsaj poskušala biti) tako dobra kot moški v javni sferi, in kompetitivna v svojih odnosih z moškimi. Hkrati pa sem v heteroseksualnem odnosu (privatni sferi) delovala skladno z normativno ženskostjo, katero je moški navadno potrjeval s tem, da je bil boljši od mene.

Moja pozicija v odnosu z moškimi manifestira fragmentirano naravo moje spolne subjektivitete (identitete). V nekaterih sferah sem težila k enakosti/podobnosti. Hkrati pa sem ohranila svojo drugačnost.²

² ambivaléncia -e ž (ê) knjiž. *hkratno uveljavljanje obeh protislovnih čustev*: večna ambivalenca nagona in

Zakaj in na kakšen način se ženske prilagajamo moškim (predvsem v heteroseksualnih zvezah) in s tem ohranjamo svojo drugačnost/žensko identiteto? Na to vprašanje bom poskusila odgovoriti z uporabo Foucaultove sintagme oblast – vednost (želja, telo, potreba).

Oblast po Foucaultu:

- *ni ne substanca ne nekaj, kar bi bilo neposredno vezano na institucije (tudi ne na institucije, ki jih sam obravnava, na bolnišnice, norišnice, zapore, šole itn.) ali na državne aparate,*
- *niti ni v posesti vladarja ne razreda in njegovega partikularnega družbenega interesa ali skupine, denimo, moških (Foucaultov pojem oblasti preči dihotomijo gospostvo–vladani, ki jo poznamo iz marksističnih analiz camere obscure ideologije),*
- *nima središča, temveč jo moramo misliti lokalno, regionalno, disperzno, kot polje sil, dispozitiv itn.,*
- *ne moremo je zajeti na ravni zavesti ali sprevrnjene zavesti, temveč na ravni investicije v telo (pri čemer lahko gre za molarno telo populacije ali mikotelesa individuov). Realnosti telesa, pravi Foucault, »ne smemo zanikati v imenu duše, zavesti, idealitete (Bahovec 1996, 226).*

Foucaulta tako zanima delovanje oblasti oziroma kakšni so njeni učinki. Analizira »disciplinarno oblast« in njeno »mikrofiziko«, delovanje oblasti tam, kjer seže do ljudi – kot »kapilarna oblast« z vsemi svojimi različnimi načini prikazovanja in razvrščanja v prostoru, časovnega nadzorovanja dejavnosti... To je oblast, ki proizvaja »krotka telesa« (ibid.).

Istočasno je to tudi oblast pogleda in »oko oblasti« - oblast kot panoptizem. Sloviti Benthamov panoptikon je zaprt, razrezan in na vseh točkah nadzorovan prostor (zapor). Arhitekturno zasnovan, da se vse vidi in s tem povzroči pri zaporniku zavestno in nenehno stanje vidnosti, ki zagotavlja samostojno delovanje oblasti. »V nasprotju s panoptikonom pa je panoptizem širši dispozitiv, ki ni uporaben le za poboljšanje zapornikov, temveč namenjen temu, da se kot načrt subtilnih prisil za prihodnjo družbo razširi v družbenem telesu« (Bahovec 1996, 227).

misli; razpetost med najbolj protislovne notranje situacije ali občutja, ta nenehna idejna ambivalenca (Sskj).

Foucault ni veliko govoril o ženskah, čeprav imamo lahko Foucaultovo delo za eno najnatančnejših zgodovin in teorij telesa. Oblikoval pa je splošne konceptualne sheme, ki omogočajo umestitev razprave v kontekst feministične teorije. Foucaulta lahko interpretiramo in o njegovih konceptih razpravljamo (najslavnejša interpretacija Butler, Hollway) skozi poudarjanje problemov, kot je »normativna podoba ženskega telesa, ženskost kot norma, na podlagi katere se oblikuje ženska identiteta in identiteta žensk« (ibid.).

Skozi družbene prakse spolno diferenciranih diskurzov o seksualnosti se reproducirajo/udejanjajo dekletove in ženske spolne identitete (skozi identifikacijo z materjo). Da bi se počutile spolu primerno, nas neizogibno pripelje v (pozicijo) heteroseksualen odnos z moškim (Hollway 1998, 241). Zato pa mora ženska biti privlačna (ženska investira v to), potreba po privlačnosti pa jo naredi za pasiven objekt heteroseksualnega odnosa. Žensko telo (kot nosilec reprodukcije) je sidrišče podreditve žensk samih varuštvo, zaščiti in nadzoru oblasti drugih. Pridobiti mora moškega – pravega moškega, ki je tega gospodavanja sposoben (Hollway v psihoanalitičnem smislu meni, da zaradi koncepta *želje do drugega – Očeta*). In za pravega moškega mora biti prava ženska, pravo žensko pa razkriva njen zgled in telesna drža, ki sta bistvena, ker naj bi razodevala njene moralne kvalitete. Ženska naj torej ne deluje, ampak naj se kaže. Biti objekt opazovanja in diskurza drugih tako zaznamuje njeno doživljanje lastnega telesa in si ga podredi, ko njene napore usmerja k premagovanju razlik med živetim telesom in idealom, ki bo dogovarjal pogledu drugih, namesto avtonomno delovanje. Ženske, ki si vzamejo avtonomijo v razpolaganju z lastnim telesom in intelektom, niso več podrejene, vendar niti privlačne in dosegljivi objekti (Bourdieu 2010, 76–77). Rešitev lahko najdemo v razumevanju protislovij med sodobnimi diskurzi in na ta način tudi v protislovnih subjektivitetah, meni Hollway (1998, 252). Protislovja so rezultat družbenih sprememb. Prav družbene spremembe (izobrazba, zaposlitev, kontracepcija), katerim sem priča tudi sama, omogočajo nastop alternativnih diskurzov, npr. feminističnega. Ženske lahko takšne alternativne diskurze uporabijo/mo v boju za redefinicijo lastne pozicije (pozicij) v spolno diferenciranih praksah, in na ta način nadalje izzivamo seksistične diskurze. Ozaveščenost je rezultat protislovij med našimi pozicijami, željami in praksami – v subjektivitetah (identitetah) – zaradi koeksistiranja starega in novega (diskurza). Vsak odnos in vsaka praksa je neke mere artikulacija takšnih

protislovij in zato je točka (mesto) potencialne spremembe prav tako, kot je točka reprodukcije (Hollway 1998, 260).

3 PROTISLOVJA DRUŽBENE POZICIJE ŽENSK

Kajuo Mrčela in drugi (2007, 13) pravijo:

Veliko domačih in tujih raziskovalk in raziskovalcev že desetletja opozarja na dejstvo, da analiza usklajevanja poklicnega dela in drugih oblik dela ter drugih vidikov življenja problematizira koncepte, ki vključujejo delitev dela v družbi, opredelitev spolnih vlog/pozicij, definiranje družine in njene družbene, emocionalne in ekonomske funkcije, vloge in namen gospodarskih organizacij in nadaljnji razvoj kapitalistične družbeno-politične in ekonomske ureditve. Dela ne moremo razumeti le kot plačane formalne zaposlitve, predvsem je treba upoštevati pomen, ki ga ima za gospodarstvo neformalno neplačano delo, ki ga posameznice in posamezniki opravljajo v zasebnem življenju.

3.1 Aktualni položaj žensk na trgu dela

»S postopnimi reformami, ki so nastale kot posledica sprejemanja in uresničevanja zakonov enakega obravnavanja žensk ter moških v praksi, so evropske države pripomogle k spreminjanju tradicionalnega dojemanja moškega kot edinega hranilca družine«, meni Slana (2010, 82).

»Tako pri javnih politikah kot v družbenih znanostih prihaja v ospredje pomen aktivnosti žensk ter moških na vseh področjih življenja, tudi pri plačanem in neplačanem delu. Vendar se kljub sprejeti zakonodaji, ki prepoveduje diskriminacijo glede na spol, ter kljub razvijajočemu se liberalnemu in socialnemu pravu, ki poudarja enakost, neenaka obravnava žensk na trgu dela ohranja« (Slana 2010, 83).

To potrjujejo tudi statistični podatki kot rezultati empiričnih raziskav. Med mladimi Evropejci in Evropejkami, ki v vstopajo na trg dela, imajo ženske več težav pri iskanju zaposlitve, prav tako je pri ženskah več zaposlitev za določen čas. Ženske se neredko srečujejo s težavami pri zaposlovanju že samo zaradi možnosti zanositve (Križaj Hacin 2009). Čeprav so v Sloveniji in drugih evropskih državah ženske v povprečju sicer nekoliko više izobražene kot moški, zaslužijo manj (Statistični urad RS 2013a). Večinoma so zaposlene na delovnih mestih, ki

zahtevajo manj spretnosti, so nižje na hierarhični lestvici in imajo manj možnosti napredovanja in odločanja (Evropski parlament 2014). Gospodarska kriza je še povečala razlike med spoloma na trgu dela, kar je razvidno iz podatkov o delovni aktivnosti in stopnji brezposelnosti v zadnjih letih.

Delovna aktivnost slovenskih žensk je bila leta 2008 po podatkih Evropske komisije 64,5 % (nad povprečjem EU), od takrat naprej se znižuje in je leta 2012 bila 60,5 %. Delovna aktivnost moških je bila leta 2008 izenačena s povprečjem EU 72,7 %, od takrat se znižuje in je leta 2012 bila 67,4 %. Zaradi upada gospodarske aktivnosti leta 2009 se stopnja delovne aktivnosti še naprej postopoma znižuje. Stopnja registrirane brezposelnosti je bila leta 2008 8,1 % za ženske in 5,6 % za moške. Leta 2013 pa je narasla na 10,7 % za ženske in 8,4 % za moške. Slovenija se tako nadalje oddaljuje od zastavljenih ciljev Strategije Evropa 2020 (Kmet Zupančič 2013, 156).

Rada bi še poudarila, da se v vseh dejavnostih, tako v javnem kot zasebnem sektorju, v zadnjem času na delovnih mestih zahteve povečujejo, delati je treba več in predpisani kriteriji za izvedbo delovnih nalog se višajo. Problemi, ki jih morajo reševati zaposleni, so bolj zapleteni. V nekaterih podjetjih, večinoma pri višje izobraženi delovni sili, poznajo prakso dolgih delovnikov. Povsod pa poznajo nadurno delo, kadar to zahteva narava dela. Do nadur imajo delavci različen odnos, pri nekaterih so zaželeni, saj tako lahko izboljšajo finančno stanje. Skrajšan delovnik je pri delodajalcih izredno stigmatiziran. Mladi pa na to možnost niti ne pomislijo, ne samo zaradi finančnih razlogov, ampak tudi zaradi vzdušja, ki temu ni naklonjeno, ker gre zelo pogosto za prekarne zaposlitve (Kanjuro Mrčela in drugi 2007, 87). »Večina žensk, sploh pa mladih žensk, se ni več pripravljena odreči karieri ali zgolj službi, kakršnikoli že, in se omejiti na gospodinjsko delo in skrb za otroke /.../ Predvsem pa ženske vidijo svoje poklicno delo kot samouresničevanje, delo je lahko osrednji del identitete žensk« (Ule in Kuhar 2003, 123).

Še vedno pa ženske prevzemajo večino gospodinjskih in družinskih obveznosti. Za gospodinjska opravila porabijo skoraj dva krat več časa kot moški, prav tako večinoma prevzamejo skrb za otroke. V obdobju 2005 – 2007 so bile na primer ženske skoraj 6 krat dalj časa kot moški odsotne z dela zaradi nege. Razlika med povprečnim časom, ki ga ženske in moški porabijo za plačano delo, je v Sloveniji ena najmanjših v EU, razlika med povprečnim časom, ki ga porabijo za gospodinjska in družinska

opravila, pa ena največjih (Križaj Hacin 2009, 8).

Po podatkih Evropske komisije v Sloveniji ženske porabijo za gospodinjske obveznosti v povprečju 4 ure in 57 minut na dan, moški pa v povprečju 2 uri in 39 minut na dan. Prav tako je skrb za vzgojo otrok neenakomerno razdeljena med spoloma. Ženske preživijo z otroki (starimi do šest let) povprečno 2 uri in 23 minut, moški pa samo 56 minut dnevno (Kanjuro Mrčela in drugi 2007, 18). »Rezultati raziskav so pokazali, da se kljub pravnim spremembam, ki za ženske prinašajo večjo stopnjo enakopravnosti z moškimi, spremembe na tem področju odvijajo počasi, spolna delitev dela in hierahičnost spolnih pozicij pa se kažeta kot univerzalno navzoča dejavnika oblikovanja družinskih odnosov« (Švab 2001, 3).

3.2 Vpliv zaposlitve na družinske odločitve in družinsko življenje (zaposlene matere)

Družina oziroma družinsko življenje v zahodnih razvitih družbah je relativno konstantna temeljna družbena institucija. Vendar se tudi ta pomembno in značilno spreminja, o tem ni nobenega dvoma več, meni Švab (2001, 1). Najbolj nazoren proces spreminjanja moderne nuklearne družine je t.i. proces družinske pluralizacije. Ta zajema »tipično postmoderne procese, kot so pluralizacija družinskih oblik (in z njo povezani pluralizacija življenjskih stilov in življenjskih potekov), spreminjanje družinskih vrednot in intradružinska diferenciacija« (Švab 2001, 80). »Pluralizacija pomeni soobstoj različnih oblik in načinov družinskega življenja glede na odločitev posameznic in posameznikov. Ta proces povezujemo s spremembami, kot so upad števila formalnih zakonskih zvez, večanje števila kohabitacij, večanje števila razvez in otrok, rojenih izven zakonske zveze«, naraščanje reorganiziranih, enostarševskih družin zaradi vstopa žensk na trg delovne sile in finančne neodvisnosti od moža« (Švab 2001, 81).

Posebnost družinske pluralizacije je spreminjanje vrednot v družini (zmanjšanje stigmatizacije enostarševskih družin, usmerjenost v otroka in njegovo blaginjo, v potrošništvo usmerjena družina, nove reproduktivne metode, spreminjanje očetovstva). »Intradružinska diferenciacija pa pomeni predvsem pluralizacijo posameznih družinskih vlog. Ta pluralizacija pa ne velja za vse družinske vloge: materinstvo ostaja v svoji osnovi tipično

moderna, za družino konstitutivna vloga« (Švab 2001, 81).

Najbolj neposredno pa je na družino vplivalo množično zaposlovanje žensk. Pomemben premik v razumevanju dela so naredile feministične teorije o neplačanem gospodinjskem in emocionalnem – skrbstvenem delu. Spremembe na področju zaposlovanja so se množično začele že v modernih družbah, množično zaposlovanje žensk pa je osnovna značilnost pozne moderne³. Sočasno s tem se je spremenila tudi narava ženskega dela, ki ni povezano le z vprašanjem materialnega obstoja, ampak tudi z izobraževanjem in razumevanjem pomembnosti samostojnosti. Tako se je zaposlitvena slika žensk spremenila od dvorogega vzorca k enorogemu. Od osemdesetih let prejšnjega stoletja dalje raziskovalke in raziskovalci opazajo, da zaposlitveni vzorec žensk vse bolj postaja podoben moškemu (enoroga slika), ki »odseva naraščajočo udeležbo v 30. in 40. letih življenjskega poteka, ko doseže višek, nato pa začne upadati /.../ ženskem zaposlovanju naj bi bila posledica odlašanja odločitve za materinstvo in odločitve žensk, da svojo kariero nadaljujejo tudi, ko so otroci majhni« (Švab 2001).

Kljub temu Švab ugotavlja, da v Sloveniji spremembe niso prinesle večje enakopravnosti med spoloma. »Še vedno prevladuje spolna segregacija poklicev, 'ženski' poklici so v povprečju slabše plačani, razlike med spoloma v kombinaciji plačanega in neplačanega dela so še vedno signifikantne, v družini prevladuje spolna delitev dela. Tako družine z dvema zaposlenima še ne pomenijo tudi dvokarierne družine in tudi v Sloveniji se srečujemo s pojavom dvojne obremenjenosti žensk – z zaposlitvijo in delom v družini« (Švab v Rener in drugi 2006, 73). »V feminističnem družboslovju velja na splošno sprejeta teza, da je moderni vstop ženske na področje plačanega dela povzročil dvojno obremenitev žensk, saj se ob zaposlovanju žensk delo v družini ni simetrično delilo« (Švab 2001, 148). Ženske so morale obdržati odgovornost za delo v družini. Pojavi se vprašanje, zakaj je delo v družini v današnji postmoderni družbi še vedno spolno obeleženo. Menim, da je ta označenost vezana na dejstvo, da je etika skrbi za druge v postmodernosti vedno bolj funkcionalna in pomembna in se ji je zato, brez tveganja družbene stigmatizacije, težko izogniti. Ta je ključni družbeni mehanizem, ki ženske zadržuje v njihovi družinski poziciji. Družbena percepcija etike skrbi

³ Zgodovinarji opozarjajo, da so bile ženske tudi v moderni vedno del proizvodnega procesa in plačanega dela in to na dva načina: kot zaposlene npr. v tovarnah, in še bolj kot »nezaposlene« delavke, ki so plačano delo opravljale doma. Ta segment dela je bil do sedaj družbeno neviden in nepoznan, saj družboslovje o njem ni pisalo, predvsem zaradi ideološkega razmejevanja javno/zasebno in reduciranja ženskega dela na gospodinjsko delo in skrb za otroke (Švab 2001, 88).

za druge je spolno specifična in takšna je tudi njena logika delovanja (Švab 2001, 152). Bolj kot vsa druga družinska dela je negovalno delo žensko delo, ker je negovanje pomembnih drugih v družinskih ideologijah definirano kot ljubezen in ne kot delo. Rener (v Oakley 2000, 286) ugotavlja, da hkrati s čiščenjem, pripravljanjem hrane in potrošnjo ipd., predvsem ženske opravljajo odnosno delo: negovanje bolnih, skrb za stare, blaženje frustracij iz šole in služb, ustvarjanje prijetnega počutja. »Ko postaja družina vse bolj ali celo ekskluzivno mesto, poslednji azil, kjer se je mogoče umiriti in odpočiti od stresov in tegob zunanjega sveta, tedaj postanejo odnosi za ženske delo, skupnost postaja obveza, čustva pa imperativ« izpostavlja Renerjeva v delu *Delo iz ljubezni* (ibid.). »Skrbstveno delo je potrebno delo, ki omogoča zadovoljevanje potreb drugih, in predstavlja žensko delo, katerega značilnost je, da je nujno, potrebno in da mora biti narejeno. Gospodinjsko delo⁴ ima v modernih družbah »status nedela«, je nujno delo, neplačano in vodi v eksploatacijo žensk, ki opravljajo »nevidno delo« (Oakley 2000, 12). Skrbstveno delo je torej spolno obeleženo, velja za žensko delo in ostaja v pozni modernosti delo žensk. Britanska socialna antropologinja Kitzinger (1992, 184) izpostavlja: »Moški je doma le obiskovalec, žena pa kuha, čisti in organizira. Kot da je preživetje družine odvisno le od nje.« Doma si moški običajno izbere simbolično gospodinjsko ali starševsko vlogo, ki mu daje opravičilo, da se mu ni treba lotiti česa drugega. Morda prazni smetnjak, čisti družinski avto, pelje psa na sprehod, dela majonezo ali peče kruh, medtem ko njegova žena opravlja večino drugih gospodinjskih nalog, četudi je polno zaposlena zunaj doma. Zanj je to že druga izmena in večinoma se od nje pričakuje, da jo bo opravila, ker je pač ženska (ibid.). Raziskovanja v zadnjih desetletjih kažejo, da obsegu in dinamiki vstopanja žensk v javno delovanje, ki je bilo dolgo rezervirano le za moške, ne sledi vstopanje moških v zasebno sfero. Tako je univerzalna značilnost pozicije žensk v sodobni družbi, bistveno večja obremenjenost z družinskimi in gospodinjskimi deli kot moški, kljub temu, da je tudi večina žensk pridobitno dejavna zunaj doma (Jogan 2001, 185). »Medtem ko je za moške družina spodbujevalna okoliščina za delovanje v javnem prostoru, je za ženske – matere obremenjevalna najprej neposredno z vidika opravljanja gospodinjskih in družinskih del, potem pa še posredno z vidika pričakovanih delodajalcev in nosilcev višjih položajev v politiki, da bodo (oziroma so) obremenjene z družino in da so torej tvegana, nezanesljiva delovna sila, nezanimiva za sistematično izobraževanje, napredovanje« (Jogan 2001, 186). Treba je tudi poudariti, da se je »ob dvojni obremenitvi z družinskim delom in službenimi obveznostmi distribucija družinskega dela spremenila tako, da so presežke dela

⁴ Pojmi gospodinjsko, družinsko in domače delo se v literaturi pogosto uporabljajo. Vse tri vrste dela so vezane na dom in skrbstvene odnose.

pričele prevzemati druge ženske – babice, sosede, prijateljice – pomoč se je tako spletla v neformalno mrežo, ki deluje tudi v kombinaciji s plačanimi varuškami in čistilkami« (Rener in drugi 2006, 85). Spremembe se torej dogajajo »na ravni danih vzorcev spolne delitve dela« (Švab 2001, 152). To je značilno tudi za Slovenijo, kjer so v nudenju starševske pomoči v sorodniški mreži glavne režiserke matere in tašče (Rener in drugi 2006, 85).

Kot kaže vrsta raziskav, je dejansko večja obremenjenost žensk z družino tisti dejavnik, ki ob omejevanju in ob sorazmerno sistematičnem nadziranju androcentrizma v javnem območju prispeva k temu, da se politika enakih možnosti ne more uresničevati v »enakih rezultatih«. »Družbena razbremenitev žensk kot »naravnih« odgovornih nosilk družinskega življenja (na celi črti od opredelitve spolne identitete do »novega« očetovstva) in vzpostavljanje institucionalnih pogojev ter spodbujanje simetrične družine lahko prispevajo k povečanju kakovosti življenja in k odpravljanju diskriminiranega položaja žensk« (Jogan 2001, 206). Pomanjkanje institucionalnih rešitev potencira zasebne konflikte v odnosih in nasprotno, institucionalni ukrepi razbremenjujejo zasebno prepiranje spolov.

Moški se zavedajo, da bi morali več prispevati h gospodinjskemu delu in skrbi za otroke, toda le malo jih to zares počne. Prepad med zavedanjem moških o pomembnosti prevzemanja družinskih odgovornosti in dejansko nizko stopnjo udeležanja v praksi⁵ je v državah EU med drugim rezultat preprek na delovnem mestu in razlik v plačah med moškimi in ženskami. »Moški, ki zaprosijo za starševski dopust, so pogosto tarča predsodkov s strani delodajalcev in sodelavcev. Ker pa je za žensko značilno, da manj zasluži, se par odloči, da bo raje ona skrbela za družino« (Ule in Kuhar 2003, 130).

»Skrb za otroke torej ostaja poglavitno ženska naloga, ki je v kapitalističnem gospodarstvu marginalizirana, ker negativno vpliva na položaj žensk na trgu delovne sile in na možnost aktivnega vključevanja moških v skrbstvene/starševske dejavnosti« (Kanjuo Mrčela in drugi 2007, 18). »Raziskave ugotavljajo, da se sicer kažejo premiki k aktivnejšemu očetovanju, vendar v bolj na ravni simbolnega, na ravni subjektivnih stališč, mišljenj, percepcij, kakor pa na ravni dejanskega delovanja« (Rener in drugi 2008, 7). »Novi« očetje si bolj prizadevajo srbeti za otroke in z njimi vstopati v tesnejša razmerja kot njihovi očetje, pripravljeni so pomagati v družini, še posebej, če so njihove partnerke zaposlene. Raziskave zaznavajo

⁵ A. Hochschild (v Rener in drugi 2006, 83) ta proces imenuje »zavlačevana revolucija«. Spolna asimetrija alokacije družinskega dela je še vedno enaka, spremenil se je le način subjektivnega mišljenja in percepcij.

povečana očetovska prizadevanja in večjo vpletenost v skrb za otroke, vendar kot očetje sami priznavajo, večino dela z otroki opravijo njihove partnerke. V Sloveniji se poskuša spodbujati očete z aktivno politiko usklajevanja dela in družine ter politike enakih možnosti. Eden konkretnjših ukrepov je starševki dopust, ki pozitivno vpliva na oblikovanje očetovske identitete in je eden bistvenjših pogojev za aktivnejše očetovanje. Na žalost pa je število dni premajhno (15 dni po rojstvu otroka) in temu »aktivnemu očetovanju hitro sledi zdrs nazaj v tradicionalno delitev dela, ki je izrazitejša v prvem letu otrokove starosti, ko je mati doma na porodniškem dopustu, oče pa se vrne v službo, nadaljuje pa se tudi potem, ko se ženska vrne v službo« (Rener in drugi 2006, 77).

Ob tem bi rada poudarila, da sta se »slovenska zakonodaja in socialna politika na področju starševstva in skrbi za otroke kljub težnjam k retradicionalizaciji družbe in redomestifikaciji žensk na nekaterih področjih celo izboljšali« (Kanjuro Mrčela in drugi 2007, 17). Poleg dolge tradicije urejene javne skrbi za otroško varstvo je Vlada Republike Slovenije 15. januarja 2014 sprejela v obravnavo predlog novele Zakona o starševstvu in družinskih prejemkih (sprejet leta 2001, v nadaljevanju: ZSDP), ki ga je pripravilo Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti. Zakon je povezovalni člen posameznih delov družinske politike in temelji na zamisli o socialni vlogi države in dejstvu, da država ne more spregledati temeljne družbene celice – družine. ZSDP določa pravice staršev do različnih oblik starševskih dopustov in nadomestil med dopusti ter z uvajanjem očetovskega dopusta kot neprenosljive pravice očeta spodbuja enakopravnejše sodelovanje obeh staršev v skrbi za otroke. Predlog novele ZSDP prinaša dolgo pričakovane izboljšave na področju starševskih pravic, med drugim tudi podaljšanje plačanega očetovskega dopusta iz 15 na 30 dni. Ministrica Kopač Mrak je dejala, da »želijo tako zagotoviti bolj enako porazdelitev nege in varstva otroka ter drugih opravil, povezanih s tem, med oba spola. Prav tako želijo izenačiti moške in ženske na trgu dela. Otrokom bi ta sprememba omogočila, da bi že v najzgodnejšem obdobju navezali tesen stik s svojim očetom, medtem ko bi se mama lažje vrnila v službo« (Mlakar 2013). V javni razpravi (pred obravnavo novele na vladi) so bila pričakovana negodovanja s strani delodajalcev, ki očetov na porodniškem/očetovskem dopustu niso vajeni. Protestirali pa niso samo moški, ampak tudi ženske. Poglejmo mnenje ženske, ki je uspešna v svojem poklicu, pri znanstveno-raziskovalnem delu, a hkrati želi biti tudi v polnosti mati.

V zadnjem času sem spremljala, kako poteka javna debata glede urejanja družinske zakonodaje na področju starševskega dopusta in varstva za predšolske otroke ter bi rada izrazila protest proti napovedanim spremembam. /.../ Obvezna izraba starševskega dopusta s strani očeta nas kot družino omejuje. Prosim pustite nas, da se znotraj družine sami svobodno odločimo, kako bomo izrabili ta čas! Sama bi po vaši zamisli morala mesec dni prej v službo, hčerka pa se še vedno večinsko doji. /.../ Gosto hrano uvajava od petega meseca dalje, vendar zaradi nekaterih njenih zdravstvenih težav in njene želje po dojenju dojenja še ne omejujemo./.../ Poleg tega ima moj mož tako naravo dela, da si nikoli ne bi mogel privoščiti starševskega dopusta, kakor je trenutno načrtovan. Gotovost njegove službe je za našo družino bolj pomembna kot moja takojšnja zaposlitev./.../ Sama v prihodnjih letih, ko se bo hčerki pridružil še kak sorojenec, računam na delno zaposlitev in krajše zasebno varstvo otrok, tako da bom lahko čim več časa namenila otrokom. /.../ S tem posegate v naše pravice, da otroke vzgajamo po lastnih vrednotah in prepričanju – in v neenak položaj spravljate tiste, ki mamimo vlogo vidimo bolj v skrbi za otroke in gospodinjstvo, moževo pa v službi in poznejšemu spodbujanju otrok k odpiranju in povezovanju s širšim okoljem. (mlada mamica, 30)⁶

Vidimo, da vpliv zaposlitve (mesec dni prej) na družinsko življenje *mlade mamice* zaznamuje ambivalentnost, ki je del tega pojava in pomenov, ki se pripisujejo pomenu materinstva, ta pa ima posledice v tem, kako *mlada mamica* vidi sebe kot mater ter kakšne so prakse materinjenja. Ideologija »obveznega materinstva« predstavlja idejo, da je materinstvo najbolj normalna pot v ženskost in je nujno za konstitucijo ženske identitete. Ta »arhetip matere«, ki naj bi ohranjal tradicionalno razumevanje ženskosti, pa je le ena od dominantnih idej, ki spremlja vsakdanje življenje žensk. Nasproti ji stojijo ekonomski in kulturni diskurzi, ki ženske pozicionirajo v javno sfero in s tem od njih pričakujejo, da sodelujejo kot materialne preskrbovalke družine ter se identificirajo s svojo karierno vlogo. Pred matere se postavlja vrsta protislovnih zahtev: da so hkrati aktivne matere in hkrati materialne preskrbovalke.

Mlada mamica med drugim tudi poudarja pomembnost dojenja in pomembnost blaginje otroka pred svojimi lastnimi potrebami. Tukaj bi opozorila na pojav zanimivega paradoksa. Spremembe, povezane z materinstvom, so vsekakor zaznavne, vendar se ne odvijajo v smeri

⁶ Iskreni.net: Največja neenakost je, ko se z neenakimi ravna enako. 2013. Dostopno prek: <http://iskreni.net/forumi/vse-okrog-iskreni-net/najvecja-neeakost-je-ko-se-z-neeakimi-ravna-enako-7731.html>

stran od biološkega determiniranja materinstva, ampak ga, zdi se, še bolj intenzivirajo (Švab 2001, 102). Kritično mnenje mamice, ki se še šola, glede predloga ZSDP je zelo indikativno za ta fenomen:

Zdi se mi prav, da dobijo svojo priložnost ženske, ki bi se rade vrnile na delovno mesto. Toda kje znotraj vsega tega smo tisti, ki želimo biti s svojimi otroki, ki nam je družina sveta? /.../ Sem poročena študentka, mamica petmesečnega sinka /.../ Zaenkrat potrebe po karieri, ki bi jo postavljala pred družino, nimam! Vse, kar si želim, je to, da bi lahko bila čim dlje ob sinu in spremljala njegov razvoj ter rasla z njim vred! Želim, da bi otrok svojo mamo videl več kot 5 ur na dan! ... Nekaj časa bi želela biti preprosto samo mama! Čutim, da me moj otrok potrebuje, da moram biti ob njem in mu biti na voljo. (U. R.)⁷

U. R. je razrešila ambivalenco s pomočjo popolne identifikacije z ideologijo »intenzivnega materinjenja« (*intensive mothering*), želi si biti »preprosto samo mama«.

Hays (1996, x) meni, da je sodobni kulturni model družbeno primerne materinjenja dobil obliko ideologije »intenzivnega materinjenja«. Ta ideologija intenzivnega materinjenja, ki je spolno specifična, svetuje vsem materam (zaposlenim zunaj doma ali ne), naj porabijo ogromne količine časa, energije in denarja za vzgojo otrok. V slovenski družbi, kjer je bilo po podatkih Statističnega urada RS (2013b) leta 2011 80 % mater v družinah z vsaj enim otrokom, mlajšim od 15 let, zaposlenih (8,4 % mater v takih družinah nezaposlenih), se lahko upravičeno vprašamo, zakaj naša kultura tako pritiska na ženske, da neprestano skrbijo za lastne otroke. V družbi, kjer prevladuje logika sebičnosti in dobička v toliko sferah vsakdanjega življenja, se lahko ponovno upravičeno vprašamo, zakaj logika brezpogojne skrbi usmerja obnašanje mater. Ta dva izrazito prepletena in problematična fenomena tvorita kulturna protislovja materinstva (Hays 1996, x). Ženska je zaradi svoje reproduktivne funkcije subjekt, ujet med naravo in kulturo. Njena biološkost je družbeno definirana in njena družbenost je biološko determinirana (Švab 2001, 96). Pri definiranju ženske pozicije pridemo do paradoksa, ker temelji na bioloških atributih, ki pa so družbeno določeni.

Po drugi strani se prav zaradi tega danes vedno več žensk lahko svobodno odloča, da ne bodo imele otrok. Popolnoma se lahko posvetijo izobraževanju, karieri, živijo polno in izpolnjujoče

⁷ Iskreni.net: Odzivi na novi zakon o starševskem varstvu. 2013. Dostopno prek: <https://iskreni.net/druzba/druzinska-politka/151-starsevsko-varstvo/1992-odzivi-na-novi-zakon-o-starsevskem-varstvu.html>

življenje in se ne obremenjujejo z družbenimi zahtevami npr. primernostjo materinstva. Intenziviranje skrbi za otroke vpliva na to, da se posameznice in posamezniki ne odločijo za otroke. K temu vplivajo tudi »zapolnitve življenja z drugimi projekti, zaradi kariere, zaradi negotovega partnerstva, zaradi občutka negotovosti, strahu ali celo ljubezni do otoka« (Ule in Kuhar 2002, 59). K svobodi odločanja o načrtovanju družine in odgovornemu odločanju o številu otrok pripomore tudi sprejemljivost (legitimnost) in dostopnost zanesljivih kontracepcijskih pripomočkov.

Z gotovostjo lahko trdimo, da materinstvo ni več ženska primarna izbira v življenjskem poteku. Vedno več žensk se ne odloča za materinstvo, ideologija »obveznega materinstva« izgublja pomembnost. Vendar pa je treba ta podatek obravnavati v kontekstu spreminjanja prioritet v življenju posameznice v postmoderni. »Bolj kot za to, da se ženske ne odločajo več za materinstvo, gre za predvsem časovno fleksibilizacijo možnosti odločanja za materinstvo, ki se največkrat realizira kot odlašanje odločitve za materinstvo na poznejša leta v življenjskem poteku« (Švab 2001, 103). Ker pa je, nasprotno, ideologija materinstva v vsakdanji realnosti še vedno zelo ukoreninjena, je le težko verjeti, da bi bil podatek o večanju deleža žensk, ki se nikoli ne odločijo za otroke, povsem realen. V povprečju imajo ženske vedno manj otrok, zvišuje se starost žensk ob rojstvu prvega otroka, ta dva podatka sta povezana z ostalimi spremembami, kot je na primer podaljšana mladost, daljšanje obdobja šolanja, večanje deleža žensk, ki se odločajo za podiplomski študij, zaostreni pogoji na trgu delovne sile, ki neposredno vplivajo na odločitve žensk za materinstvo (Švab 2001, 103–105). »Ideologijo »obveznega materinstva« je v postmoderni nadomestila nova ideologija »odloženega materinstva«, ki temelji na iluziji svobodne izbire za materinstvo«, meni Švab (2001). Pozitivne in negativne implikacije (problemi privajanja na potrebe otroka, večja verjetnost da se ženska nikoli ne odloči za otroka, povečana možnost spontanih splavov in nepravilnosti plodu) prelaganja odločitve za materinstvo oziroma starševstvo so očitno le posledica neke druge napetosti. Odlaganje materinstva ni posledica svobodne odločitve same po sebi, ampak je takšno vedenje že posledica iluzije neomejenosti izbir. Do določene starosti mogoče. Po drugi strani se namreč ženske nenehno priganja z medicinskimi diskurzi, ki določajo interval, primeren za rojevanje in obstaja nenapisana družbena norma o tem, koliko otrok je »spodobno imeti«. »Iluzija individualne izbire – pozitivno vrednotenje osebostnega razvoja, možnosti izpolnjevanja individualnih želja in ciljev – pa se zdi le sredstvo za funkcionalno razrešitev napetosti med materinstvom (oziroma željo po materinstvu) in

zahtevami zaposlitvenega sveta v postmodernih pogojih. Ni naključje, da je ta tenzija predvsem spolno specifična« (Švab 2001, 106).

3.3 Ambivalenca med etiko plačanega dela in etiko skrbi za druge

Za fasadami idealnega partnerstva se kopičijo protislovja, meni Beck (2009, 159). V primerjavi s starejšimi generacijami ženske na splošno ne stojijo slabo (boljša izobrazba, zato načeloma boljše poklicne možnosti).

Istočasno pa so jih njihovi lastni možje, ki so približno enako izobraženi, poklicno prehiteli in obsojene so na »doživljenjsko gospodinjstvo«. Interesu žensk za samostojno ekonomsko varnost in za vstop v poklic pa slej ko prej stoji nasproti interes za partnerstvo in materinstvo, in sicer tudi in ravno pri tistih ženskah, ki vedo, kaj to pomeni za njihove poklicne možnosti in za njihovo ekonomsko odvisnost od moža. Ta razpetost med »lastnim življenjem« in »obstojem za druge« z novo zavestjo kaže neodločenost ženskega individualizacijskega procesa (Beck 2009, 159).

Protislovje med vrednotami modernega individualizma in enakosti ter tradicionalnimi vrednotami skrbi za druge in skupnosti, ki so simbolno povezane predvsem z ženskimi družbenimi vlogami in družino, je ena osrednjih tem v sociološki in feministični teoriji družine in je ključno povezana s spreminjanjem družinskega življenja v postmodernosti. To tezo zagovarjajo različni avtorji. Prispevek Becka k sociološkemu razumevanju ambivalentnosti družbene pozicije žensk je precejšen. Trdil je, da primer prekrivanja vrednot postane zlasti očiten pri »normalni biografiji« ženske. Medtem ko se moških v njihovem življenju družinski dogodki večinoma ne dotaknejo, živijo ženske protislovno, družinsko – institucionalno zaznamovano dvojno eksistenco. Zanje še vedno velja družinski ritem in v večini primerov tudi že »izobraževalni in poklicni ritem, iz česar nastanejo nasprotja in stalno nezdržljive zahteve« (Beck 2009, 195). Gospodinjsko delo in produkcija sta podvržena nasprotnim organizacijskim logikam. Če tu veljajo pravila in vladavina trga, je tam brezplačno opravljanje vsakdanjega dela nekaj samoumevnega (Beck 2009, 164). Lahko rečemo, da nastajajoči življenjski položaji žensk v svoji »dvokrajnosti« nakazujejo individualno – institucionalno shizofreno strukturo (pluralizacija identitet). »Meje med znotraj in zunaj obstajajo in hkrati ne obstajajo. Zasebna sfera ni tisto, kar se zdi: sfera,

omejena od zunanjega sveta. Je v zasebno obrnjena in posegajoča zunanja stran razmer in odločitev, ki se sprejmejo drugje: v televizijskih ustanovah, v izobraževalnem sistemu, v podjetjih, na trgu dela itd. ob pretežnem neupoštevanju konsekvenc« (Beck 2009, 197).

V danes že klasični *Gospodinji* je Oakley objavila izsledke ene prvih raziskav o gospodinjskem in družinskem delu. Med drugim obravnava tudi ambivalentno pozicijo žensk in zagovarja že omenjeno tezo o ambivalentnosti do kulturnih vrednot. Oakley loči med dvema vrstama vrednot, ki so značilne za sodobno družbo. Prve, liberalno – demokratske vrednote, ki veljajo za vse ljudi, ne glede na spol in poudarjajo notranjo vrednost vsakega človeka: vsak človek je neodvisna in odgovorna oseba, ki spoštuje sebe in je zato vredna vsega spoštovanja svojih pravic. Druge, tradicionalne vrednote, kot so patriarhalnost, spoštovanje avtoritete in podrejenost žensk, pa ženske vidijo kot spolno kategorijo in ji predpisujejo tradicionalne ženske vloge (Oakley 2000, 95).

Napetost, ki jo zaradi protislovij med tema nizoma vrednot občutijo ženske, kaže tudi študija *Kulturna protislovja in spolne vloge*, ki jo je leta 1946 objavila ameriška sociologinja Komarovsky. Avtorica je ugotovila, da se izobražene ženske zavedajo, da naj bi opravljale obe vlogi. Kot individuumi (»ljudje«) morajo dokazovati, da so samozavestne, materialno neodvisne, uspešne, tekmovalne, kot ženske pa, da so ljubeznive, požrtvovalne in skrbne. Komarovsky je vlogi, ki ju določajo nasprotujoče si vrednote, imenovala »moderna vloga« oziroma »ženska vloga«. Moderna vloga (pravzaprav ni spolna vloga, ker delno briše spolno razlikovanje) »od ženske zahteva malone iste odlike, vedenjske vzorce in držo kakor od moškega enake starosti. Prav narobe pa ženska vloga predpisuje vedenje, ki ni ne dominantno ne agresivno, temveč emocionalno in sočutno: vedenje, ki naj bi bilo značilno za žensko. Zakon in materinstvo sta cilj ženske vloge, medtem ko je kariera cilj, h kateremu je usmerjena moderna vloga« (Komarovsky v Oakley 2000, 96).

Sociologinja Epstein v delu *Woman's place*, meni, da se cilj zakona in materinstva na eni strani ter cilj kariere na drugi strani, vzajemno izključujeta, saj to, da bi ju dosegli, zahteva več energije in predanosti, kot ju zmore en sam človek, in tudi več časa, kakor ga ima na voljo, pa tudi zato, ker so si »temeljne značilnosti osebnosti, ki jih vsak od njiju spodbuja, v popolnem nasprotju, tako da prednosti enega postanejo pomanjkljivosti drugega, in polno uresničenje ene izmed vlog grozi, da bo uničilo drugo« (v Oakley 2000, 97). Za Epsteinovo je to pozicija »strukturne ambivalentnosti« žensk. Ambivalentnost opiše kot »družbeno stanje, v katerem se

oseba v katerem koli svojih položajev /.../ sooči s protislovnimi normativnimi pričakovanji o drži, prepričanju in vedenju, ki podrobno določajo, kako je treba opredeliti vsakega od teh položajev. Pri tem je pomembno, da je katero izmed teh protislovnih pričakovanj pogosto prav tako legitimno kot kakšno drugo« (ibid.). Sodobna družba ustvarja možnosti za enakopravnost med moškim in žensko, vendar hkrati ohranja in celo krepi razlikovanje med moškostjo in ženskostjo. Epstein je prepričana, da so vrednote, povezane s pozicijo žensk ambivalentne in rezultat je torej nedvoumen: ohranjanje tradicionalnih oblik vedenja, ne pa spremembe. Med drugim trdi: »Poudarjanje spolne enakosti je iluzija, so ženske sploh lahko enakopravne z moškimi zunaj doma, ko pa niti doma niso?« Preobremenjenost, pomanjkanje časa, konfliktnost vlog, upočasnjeno napredovanje in družbeni pritiski so dan za dnem na dnevnem redu sodobnih žensk. Epstein ugotavlja da, so ženske v ambivalentni poziciji »prisiljene prikrivati pritiske in nezadovoljstva na več načinov, eden od teh je, da jih ne izražajo neposredno, temveč jih usmerjajo v bolj pretanjene oblike protesta. Družbeni stereotip, po katerem so ženske čustvene, histerične in labilne, to še olajšuje.« (Epstein v Oakley 2000, 97).

3.4 »Vojna mamic« – »The Mommy Wars«

O tem, da se materinjenje v sodobnih diskurzih vedno bolj intenzivira, je bilo že govora v prejšnjem podpoglavju. Hkrati se vse matere v sodobni družbi soočajo z dejstvom, da je skrb za otroke podcenjena in je večji poudarek na dobičku, učinkovitosti in uspešnosti (Hays 1996, 131). Pričakovati bi bilo, da so zaposlene matere bolj nagnjene logiki tekmovalnosti in maksimiranju profita in tiste, ki so doma bolj nagnjene intenzivnemu materinstvu. Vendar se izkaže, da to ne deluje tako. Moderne mame se soočajo z dvema družbeno konstruiranimi kulturnima vzorcema, ki določata, kakšna je (naj bi bila) »dobra mama«. Podoba hladnokrvne karieristke je le za ženske brez otrok, meni Hays. Če hočeš biti »dobra mama«, moraš biti intenzivna mama. Edina možnost »izbire«, ki je na voljo je, ali boš tej vlogi dodala še plačano delo ali ne. Potem sledita samo še dve opciji (Hays 1996, 132):

- »tradicionalna« mama (ostane doma in skrbi za primerno vzgojo lastnih otrok)
- uspešna »supermama« (mojstrica v sukanju med domom in delom)

Portret »tradicionalne« mame vsebuje definicijo materinstva, ki ostane doma in skrbi za otroke z vso svojo energijo za srečo družine. Takšna mama veselo lista zadnji izvod priljubljene družinske revije, postavlja šopke rož v vsako sobo, in pričaka moža s kuhano večerjo. Takšna mama čisti, pospravlja, šiva, nakupuje, pere perilo ali obdaja z ljubeznijo svojega moža, je popolnoma osredotočena na oskrbovanje in zagotavljanje primernega razvoja otrok. Nasproti ji stoji podoba uspešne »supermame«, ki je mojstrica v sukanju med domom in delom. Takšna mama lahko z eno roko potiska otroški voziček in v drugi nosi aktovko. Ima urejeno pričesko, njene najlonke so brezhlebne (brez lukenj, ki nastanejo ob raztrganju), njen kostim je vedno čist in zlikan, in njen dom je brezmadežno čist. Njeni otroci so prav tako brezhlebno urejeni in dobro vzgojeni, vendar ne pasivni, ampak veseli in samozavestni (Hays 1996, 132)⁸.

Kljub temu, da sta oba portreta matere sprejemljiva v širši družbi, njuno sobivanje (coexistence) predstavlja pomembno kulturno ambivalenco glede primernega vedenja sodobne matere. Ti dve različni podobi matere v sodobni družbi (ženskih revijah ipd.) lahko ilustriramo z metaforo dveh mamic, ki se bojujeta vsaka s svojim idološkim mečem. Takšno kulturno ambivalenco oziroma t.i. izbiro med dvema opcijama, ki trčita med seboj, Darnton imenuje »vojna mamic« (Darnton v Hays 1996, 132). Vsaka stran vztraja pri svoji ideologiji (subjektni poziciji, pogledu na svet, vrednotah), ki je podlaga za izbran življenjski stil. Vsako vodi prepričanje v ustreznost lastnega pozicioniranja, in vsaka ima na razpolago kulturno definicijo materinstva, s katero obsojata ena drugo. »Supermame« menijo, da so mame, ki ostajajo doma, lene in dolgočasne, medtem ko »tradicionalne« mame obtožujejo zaposlene mame egoizma in zanemarjanja lastnih otrok. Na podlagi tega Hays ugotavlja, da ženska v rodni dobi v tej vojni nikakor ne more zmagati. Če se ženska odloči, da otrok ne bo imela, ji bodo nekateri morda očitali, da je hladna, brezsrčna in neizpolnjena kot ženska. Če se mati z vsemi močmi posveti službi ali karieri, jo bodo nekateri morda obtožili, da zapostavlja otroke. Če se v službi ne potruži dovolj, ji bodo očitali da se posveča preveč otrokom in na račun napredovanja v karieri. Če pa se odloči ostati doma z otroki, ji bodo nekateri morda očitali nekoristnost. Ali povedano drugače, ženska nikoli nič ne naredi prav (Schwartz v Hays 1996, 133). Ob teh ugotovitvah se poraja sociološko relevantno vprašanje, kako se ženska odziva na vse te kontradiktorne družbene pritiske in ohranja svoje zdravje. Veliko je žensk, ki

⁸ To je življenjski slog matere srednjega in višjega družbenega razreda; matere delavskega razreda in revne matere v tem primeru niso upoštevane (Hays 1996, 219). Slednje se pogosteje srečujejo z občutki krivde, ker ne morejo slediti takšnemu idealu.

se (z)lomijo pod težo tolikšnih pričakovanj: uporaba pomirjeval, alkoholizem in beg v bolezen so nekateri simptomi tega dogajanja (Rener 2000, 286). O zvezi med družbeno neenakostjo in neenakostjo v zdravju žensk bo govor v nadaljevanju.

4 DRUŽBENE NEENAKOSTI IN ZDRAVJE ŽENSK V SLOVENIJI

Namen pričujočega poglavja je predstaviti pomembnejše ugotovitve socioloških in epidemioloških raziskav o družbenih vidikih neenakosti v zdravju v Sloveniji. Ta analiza kaže, kako pomembno uporabiti različne tipe podatkov, da bi razumeli probleme neenakosti v zdravju žensk. »Predvsem neo-konservativne politike namreč pogosto reducirajo zdravstvene probleme žensk na tiste, ki so povezane z njihovo reproduktivno vlogo in zanemarjajo tiste probleme, ki so izven reprodukcije npr. stres, fizična in psihična izčrpanost, izgorelost, tesnoba« (Ule 2013a, 69). Zakaj je tako?

Zunanji svet je nemogoče opazovati brez splošnega okvirja, brez določene vrste pričakovanj, ki jih vnašamo v spoznavni proces, brez principov, s katerimi pojasnjujemo lastnosti in zveze med opazovanimi pojavi (Charlesworth v Tivadar 1996, 76). Šele že vnaprej obstoječa teorija o naravi ali o družbi nam pove, kaj in kako naj opazujemo. Če rezultatov opazovanja ne moremo umestiti v že obstoječe interpretativne sheme, potem ne moremo vedeti, kaj smo videli ali dognali (Tivadar 1996, 76).

Ideologija »obtoževanja žrtve«, s poudarkom na posameznikovi odgovornosti za zdravje, poleg tega, da odlično ustreza dejanskim mejam uspešnosti medicine, tudi

zanika krivdo ustvarjalcev zdravstvene politike, ker niso vsem državljanom in državljanom zagotovili enakega dostopa do zdravstvenih storitev in zdravil, zmanjšuje dostopnost hudih onesnaževalcev okolja, prispeva k višanju zavarovalnih premij, vzdržuje razredno in spolno strukturo dela ter ne nazadnje vedno znova odvrta pozornost od dejstva, da sta stopnja smrtnosti in obolevnosti pri veliko boleznih obratno sorazmerni z družbenim statusom posameznika ali posameznice (Crawford v Tivadar 1996, 77).

Vedno večji poudarek na preprečevanju bolezni, na »zdravem« načinu življenja, pomika medicino v vsakdanje življenje zdravih ljudi, kjer postanejo oznake, kot so »zdravo«, »nezdravo« in »bolno«, pomembne za vedno večje število področij človekovega življenja (Miles v Tivadar 1996, 78). Miles trdi, da uravnotežena prehrana, telesne aktivnosti, pristočasne dejavnosti, načini bivanja, ogrevanja, uživanje alkohola, kajenje, standardi

čistoče, telesna teža – vse to v imenu onemogočanja bolezni prehaja v področje sistematičnega medicinskega opazovanja. Zdravstveni profesionalci pa so razsodniki, ki razsojajo o tem, kaj sestavlja zdravo življenje, in strokovni svetovalci, katerih mnenje je dobrodošlo pri vedno večjem številu vprašanj. Npr. kolikokrat na teden in kako naj se ljubijo, kdaj in kaj naj jedo, kako naj vzgajajo otroke in svojim najstnikom ali z najstnico vzpostavijo zaupljiv odnos, katero »naravno« kozmetiko naj uporabijo, da se bo njihova koža bleščala od zdravja, kako naj najdejo pot iz življenjskih stisk, do tega kako zdravo in zadovoljno preživeti starost (Miles v Tivadar 1996, 79).

4.1 Družbene determinante neenakosti v zdravju

Družbene determinante neenakosti v zdravju so prišle v ospredje akademskih razprav in javnih politik v zadnjih dveh desetletjih, ko so študije pokazale velike razlike v zdravju žensk kot moških med državami in znotraj držav. »Ena prvih študij, ki je opozorila na ta problem, je bila tako imenovan *Black Report* iz leta 1980, ki je pokazala močno korelacijo med stopnjo umrljivosti in razredno pripadnostjo v Angliji. Od takrat se epidemiologija⁹ močneje nasloni na družboslovne znanosti. Dobi tudi ime socialna epidemiologija, ker zdravje obravnava širše kot tradicionalne epidemiološke študije, s širšim naborom družbenih kazalnikov, da bi bolje razložila razlike v zdravju med posamezniki in skupinami« ter poiskala procese, ki povzročajo socialne neenakosti (Ule in Kamin 2012, 1). Današnji analitiki ugotavljajo, da »sodobni neoliberalni ekonomski in politični sistem, za katerega je značilna ideologija individualne odgovornosti za lastno preživetje in lastno socialno varnost, vodi v zmanjševanje splošne in vsem dostopne ravni socialne in zdravstvene zaščite. Zgodil se je obrat od uveljavljanja enakih pravic k ideologijam učinkovitosti in nove pravičnosti (kolikor imaš, toliko pravic lahko uživaš)« (Ule 2013a, 70).

Najnovejše raziskave in statistični podatki dobrega počutja in kakovosti življenja kažejo zanimivo sliko, da najboljše zdravje ni značilno za najbogatejše države, ampak predvsem za tiste, ki so bolj egalitarne oziroma imajo najmanjše razlike med bogatimi in revnimi. Samoocene zdravja in obolevnosti so zato najvišje v skandinavskih in

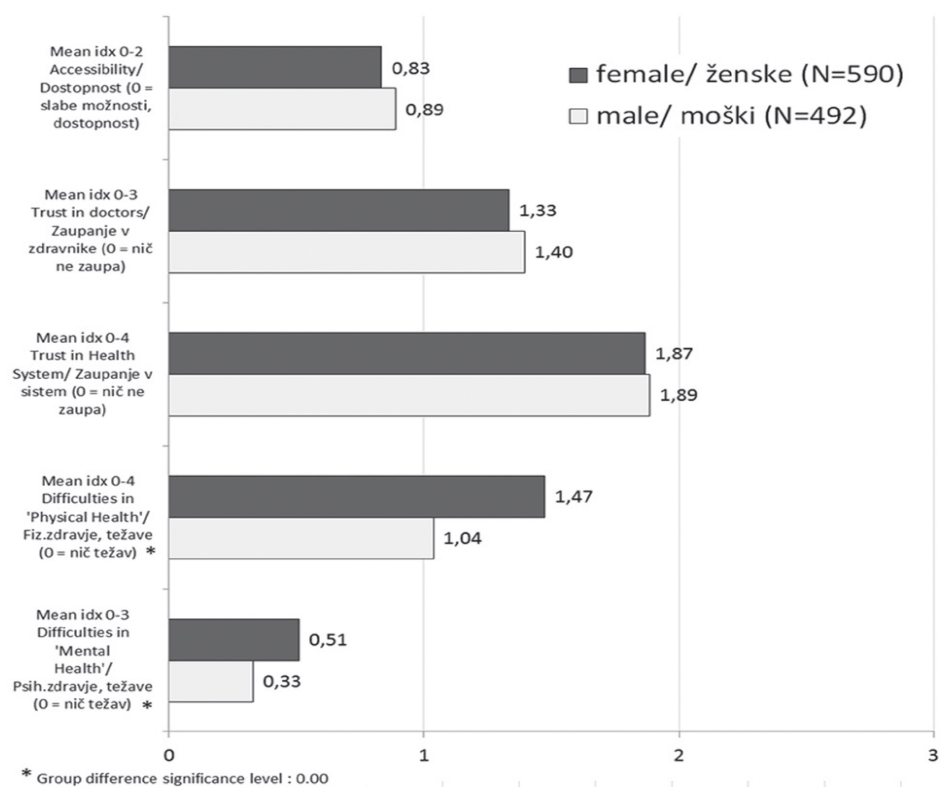
⁹ Epidemiologija je veda, ki proučuje porazdelitev in determinante stanj in pojavov, povezanih z zdravjem ljudi v določeni populaciji in umeščanje rezultatov teh proučevanj v obvladovanje zdravstvenih problemov (Last JM. A dictionary of epidemiology. Oxford Press, New York 1988, 141).

severnoevropskih državah ter najnižje v južno- in vzhodnoevropskih državah. To pripisujejo dvema dejavnikoma: manjši stopnji neenakosti in večji egalitarnosti v severnoevropskih državah ter posledično večji stopnji socialne kohezivnosti in solidarnosti v teh državah, univerzalnosti socialnih politik in usmerjenosti teh politik na posameznico oziroma posameznika. Nasprotno pa vzhodnoevropske države kažejo izgubo prednosti v zdravju, ki je povezana z večjo stopnjo notranje tekmovalnosti, upadanjem življenja v javni sferi in skupnostnega življenja. Javna sfera zaradi negativnih tranzicijskih procesov postaja vir stresov in potencialnih konfliktov ter zmanjšuje občutek zaupanja in smisla življenja. Psihosocialni dejavniki tveganja za zdravje tako prihajajo v ospredje pozornosti: evidenca psiholoških kanalov, skozi katere kronični stres vpliva na endokrine in imunološke procese, narašča (Ule in Kamin 2012, 1).

4.2 Zakaj neenakost obravnavati skozi položaj žensk?

Lanska tematska številka Zdravstvenega varstva, revije, ki jo izdaja Nacionalni inštitut za varovanje zdravja, je bila posvečena ženskam. V njej so predstavljene analize o družbenih vidikih zdravja žensk v Sloveniji, »do obravnave pa je prišlo na pobudo organizacije WHO za Slovenijo, ki je spodbudila razpravo in kritično analizo dejstva, da je v mednarodnih primerjavah enakost v zdravju po spolu v Sloveniji relativno visoka. Grobi statistični in epidemiološki podatki res kažejo, da so neenakosti v zdravju glede na spol v Sloveniji majhne« (Buzeti in drugi v Ule 2013a, 69). »Samoocene v javnomnenjskih podatkih pa kažejo večje razlike v zaznavanju zdravja med moškimi in ženskami v škodo žensk« (Ule in Kurdija 2013, 88). To vidimo v grafu 4.1, kjer so prikazana povprečja pri 5-ih indeksih glede na spol. Opažamo, da je razlika v subjektivnem zdravju najizrazitejša v samooceni fizičnega zdravja. Ta razlika je bistvena za razumevanje pojava spolne neenakosti v zdravju (Ule, Kurdija 2013, 91). »Še večje razlike pa se kažejo med različnimi kategorijami žensk, če jih primerjamo po različnih socialno-demografskih merilih. Te razlike so družbeno ustvarjene in nepravilne« (Macintyre in drugi v Ule 2013a, 69).

Graf 4.1: Razlike v povprečjih pri 5-ih indeksih glede na spol (N=1082)

Vir: Ule in Kurdija (2013, 91).

V zvezi s temi podatki se pojavi se relevantno vprašanje, in sicer zakaj se problemi, ki jih zaznavajo državne statistike in razni medicinski eksperti ne ujemajo z nekaterimi problemi, ki jih same pri sebi zaznavajo ženske (PMS). Za razumevanje zdravja žensk je potrebno prepoznati, da je zdravje determinirano s strani kontekstualnih dejavnikov in strukturnih virov ženskih življenj. Subjektivno zdravje je precej odvisno od kulturnega, socialno-ekonomskega in tudi političnega konteksta. Psiho-socialne razlage razlik v subjektivnem zaznavanju zdravja v Sloveniji poudarjajo izrazit vpliv stresnih življenjskih razmer pri ženskah v nižjih družbenih pozicijah (Wilkinson v Ule in Kurdija 2013, 95). Nekateri raziskovalci so ugotovili, da polarizacija distribucije dohodka povečuje stres, negativno vpliva na samospoštovanje in družbene odnose, ki posredno slabo vplivajo na fizično počutje. Kako ljudje občutijo in zaznavajo neenakosti, je centralnega pomena (Leskošek v Ule in Kurdija 2013, 95). Niso samo življenjske težave neenako porazdeljene med družbene skupine in skupnosti, ampak so tudi zmožnosti reševanja težav neenako porazdeljene.

Resnični izvor ženskega fizičnega slabega počutja kot so depresija, anksioznost, prehranjevalne motnje, torej ni v ženski fiziologiji, ampak ga moramo iskati v družbi. Duda in Pusch menita, da je duševna bolezen pri ženskah prej družbeni kot psihiatrični ali individualni problem. Dalje trdita, da ker živimo v družbi, kjer so vsi resursi porazdeljeni na škodo žensk, ni čudno, da zaradi tega izhajajoče utesjenosti, omejenosti in zatiranosti ženskam pogosto preostane le »norost«, v katero se lahko zatečejo (Duda in Pusch 1995, 7). Duševna bolezen je povezana s kršenjem in prestopanjem meja in pomeni upor proti vlogi, ki je ženski vsiljena. Treba jo je razkriti in tedaj se samovoljno trpljenje vzpostavi kot nova kakovost, pojavijo se metafore potlačitve, ki pojasnjujejo resnično delovanje patriarhata (ibid.).

Na podlagi teh ugotovitev lahko pojasnimo, zakaj se pojavljajo izrazite spolne razlike v prisotnosti simptomov depresivnosti in rabi medikamentov v Sloveniji. Poleg tega bi rada poudarila, da se poraba psihofarmakov (anksiolitiki, hipnotiki in antidepresivi) iz leta v leto hitro povečuje. Današnje krizne razmere se poznajo tudi na slabšem zdravju žensk, njihova odsotnost zaradi bolniške postaja vse daljša in pojavnost sindroma izgorelosti, ki je bistveno pogostejši kot med moškimi, je višja. »Muke, s katerimi se ženske vsak dan soočajo so potlačene, potisnjene, zamolčane ali omamljene z medikamenti« (Duda in Pusch 1995, 8). Avtorici poudarjata, da patriarhalna družba patologizira trpljenje žensk in tu gre za »strategijo, ki ženske med seboj odtuji, razdeli in loči, ker jih je tako lažje nadzirati. Tovrstna strategija utrdi zahtevo po moči: moško idealizira kot normalno, žensko, ki se vedno interpretra blizu patološko občutljivemu, pa se razvrednoti in marginalizira« (ibid.). Zaviršek (1994, 191) opozarja:

Visoka poraba psihofarmakov je kontrolni mehanizem, ki pomaga blažiti konfliktnost majhnih človeških skupin (družine, partnerskih zvez), ki jih družba kot posnetke makro-odnosov globalnih družb potrebuje za blažitve lastnih konfliktov. Pogosto predpisovanje nevroleptikov, antidepresivov in trankvilantov kot najpomembnejših psihofarmakoloških sredstev pri upravljanju s psihičnim trpljenjem uresničuje kemično discipliniranje in nadzor predvsem med visokim številom žensk in je pogosto posledica odnosa med psihiatrom in uporabnico psihiatrije.

4.3 Pomembnejše ugotovitve analiz družbene neenakosti v zdravju žensk v Sloveniji

Mnogo je še razlogov za obravnavo neenakosti v zdravju žensk, namreč »ženske so največja ranljiva družbena skupina, ki jo spreminjanje standardov vsem dostopnega javnega zdravja zaradi tradicionalne skrbstvene vloge najprej prizadene. Že danes so starejše ženske poleg migrantk in Rominj v Sloveniji zdravstveno najbolj ogrožene skupine« (Ule 2013a, 70).

Visoka raven enakosti v pravicah, ki je bila značilna za Slovenijo, se znižuje, kar je posledica sprememb v zavarovanju, obsegu pravic iz obveznega zavarovanja in pospešene privatizacije v zdravstvu. Te spremembe znižujejo občutek varnosti in zaupanje, da bomo ohranili zdravje, ne da bi morali za to plačati. To povzroča stiske zlasti pri skupinah ljudi, ki si tega ne morejo privoščiti in tudi drugih, ker ne vedo, kaj se lahko zgodi v prihodnosti. Problem je, da v novih neoliberalnih ekonomskih in političnih razmerah socialno državo (welfare state) vse bolj zamenjuje država dela (workfare state). Neoliberalne reforme najbolj udarijo po ranljivih družbenih kategorijah; ženske so pri tem še posebej izpostavljene (Ule in Kurdija 2013, 87).

Analize kažejo, da imajo ženske v Sloveniji najdaljši delovni urnik (glej graf 4.1 na strani 44) od vseh žensk v Evropski uniji. Naraščanje neplačanega skrbstvenega dela žensk v družini sodi med osnovne neoliberalne varčevalne strategije. Te želijo čim več skrbstvenega in zdravstvenega dela v družinah prevaliti z države na ramena družinskih članov, kar pomeni predvsem na ramena žensk. V takšnih okoliščinah je slabše subjektivno zdravje žensk razumljivo. Gre za vzpostavljanje pogojev, ki tudi realno lahko vodijo v slabše zdravje ženskega prebivalstva v Sloveniji. Podatki že sedaj kažejo, da imajo »ženske daleč manj prostega časa, da imajo manj čustvenih opor in omrežij kot moški, da je stopnja depresivnosti večja v vseh skupinah žensk v Sloveniji v primerjavi z moškimi, da narašča poraba anksiolitikov, pomirjeval in sredstev proti depresiji« (Ule in Kurdija 2013, 88).

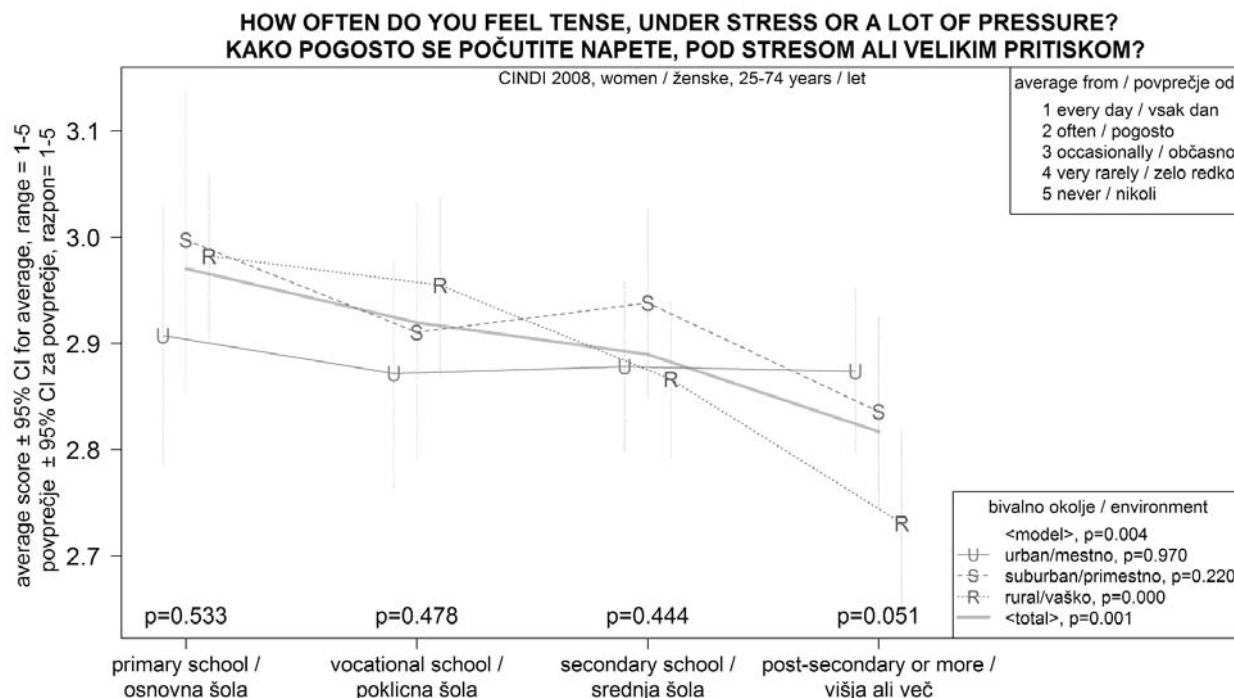
Visoka izobrazba žensk in zaposlitev sta do sedaj prispevali k nižji prisotnosti simptomov depresivnosti pri ženskah ter sta delovali kot varovalna dejavnika, saj sta ženskam omogočala samostojnost in nadzor nad lastnim življenjem, vendar so se v sedanjem času zaposlitvena razmerja bistveno spremenila in otežila. »Ženske poročajo o izčrpanosti in izgorelosti, ki ju

klasični epidemiološki kriterij ne zaznajo in so posledica dvojne obremenitve (plačano in neplačano delo) in večje zahtevnosti znotraj plačanega dela. Večajo se tudi pritiski znotraj delovne sfere: mobing, grožnje z odpuščanjem, ki zopet prizadene ženske, ker so na delovnih mestih večinoma odvisne od moških nadrejenih in imajo slabša podporna omrežja« (Kanjuo-Mrčela in Ignjatović 2013, 137). »Poleg tega tržno orientirane zdravstvene politike hočejo preložiti stroške biološke in socialne reprodukcije z države in trga na družino, kjer bodo zopet najbolj prizadete ženske zaradi svoje skrbstvene vloge v družini. Tako imajo na videz nevtralne politike lahko visoke konsekvence za ženske« (Ule 2013a).

Sicer pa obstajajo pomembne razlike tudi med ženskami. Kofol Bric s sodelavci iz Nacionalnega inštituta javno zdravje (NIJZ) je s povezovanjem podatkov o umrljivosti žensk v Sloveniji pokazala, da je vrzel v pričakovanem trajanju življenja pri starosti 30 let med nizko in visoko izobraženimi ženskami 5,5 let. Izobrazbene neenakosti so se razkrile pri večini vzrokov smrti, npr. rak materničnega vratu, rak pluč, bolezni srca in ožilja, alkoholu neposredno pripisljivi vzroki, nezgode z motornimi vozili, samomor. Avtorji študije predlagajo bolj sistematično spremljanje neenakosti v zdravju v prihodnje in opozarjajo, da »razlik ni mogoče zmanjšati le s socialnimi politikami, temveč so potrebni dodatni ukrepi in programi za spremembo in izboljšanje življenjskega sloga pri ljudeh z nizko izobrazbo in posledično nizkim socialno-ekonomskim položajem« (Kofol Bric in drugi 2013).

Prispevek Gabrijelčič Blenkuš s sodelavci iz NIJZ in FDV je prikazal »pomembne razlike v izbranih kazalnikih vedenj, povezanih z zdravjem, med različnimi izobrazbenimi skupinami žensk v Sloveniji« (Ule 2013b). Analiza temelji na raziskavi »Z zdravjem povezan vedenjski slog«, 2008. V analizo je bilo vključenih 4237 žensk, starih od 25 do 74 let. Pokazale so se statistično pomembne razlike »pri posameznih kazalnikih vedenj, to je prehranskih in gibalnih navadah, vzorcih spanja in stresu ter skrbi za zdravje. Analiza je pokazala, da bolj izobražene ženske večino kazalnikov ocenjujejo ugodneje kot ženske v drugih izobrazbenih skupinah, vendar tudi med bolj izobraženimi ženskami obstajajo razlike (Ule 2013b). Zdi se, da so izobražene ženske manj izpostavljene stresu od manj izobraženih, vendar ni tako. Z višanjem izobrazbe se viša raven izpostavljenosti stresu, vendar se hkrati viša tudi zmožnost obvladovanja stresa. Ženske z osnovno in nižjo izobrazbo imajo tako največ težav s stresom, čeprav ga doživljajo manj pogosto (Gabrijelčič Blenkuš in drugi 2013, 126).

Slika 4.1: Izpostavljenost stresu, pri ženskah, glede na izobrazbo in tip naselja

Vir: Gabrijelčič Blenkuš in drugi (2013, 126).

Razlike v doživljanju stresa glede na vrsto bivalnega okolja so še posebej razvidne pri ženskah z visoko izobrazbo v primerjavi s tistimi, ki živijo v vaškem okolju, ki doživljajo stres znatno bolj pogosto kot enako izobražene ženske, ki živijo v drugih okoljih – hkrati najpogosteje od vseh žensk skupaj. Ženske z osnovno izobrazbo, ki živijo v predmestnem ali vaškem okolju, doživljajo stres najmanj pogosto (slika 4.1). Pri obvladovanja stresa podatki analize kažejo, da ženske iz vaških območij slabše obvladujejo stres od žensk, ki živijo v mestnih in predmestnih območjih, to velja za vse izobrazbene skupine, z izjemo osnovnošolske izobrazbe, kjer je situacija nasprotna. Ne glede na izobrazbo, stres najpogosteje in najslabše obvladujejo ženske na vzhodu Slovenije. Ne glede na izobrazbo, ženske z otroki doživljajo stres bolj pogosto in ga tudi bolje obvladujejo v večini izobrazbenih skupin. Med temi so najbolj pod stresom visoko izobražene ženske. Ženske iz nižjega in delavskega družbenega razreda so najbolj izpostavljene stresu, ga doživljajo najpogosteje in ga najslabše obvladujejo. Na drugi strani ženske iz srednjega razreda

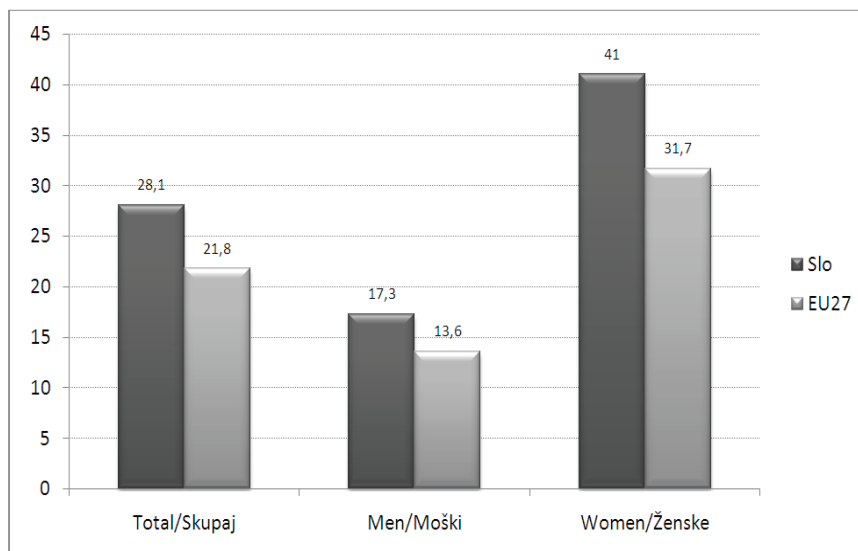
doživljajo stres najmanj pogosto, ženske iz višjega-srednjega in visokega razreda pa ga najboljše obvladujejo. Ženske iz nižjega ali delavskega razreda z visoko izobrazbo obvladujejo stres izrazito bolje od manj izobraženih žensk iz istega razreda (Gabrijelčič Blenkuš in drugi 2013, 126–127). Avtorji so prispevek med drugim zaključili z ugotovitvijo, da je izobrazba izredno dragocena in pomemben protektivni faktor, ki prispeva k boljšemu zdravju in dobremu počutju, ker omogoča boljše obvladovanje stresa v vsakdanjem življenju žensk, vendar pa rezultati nakazujejo, da se s poglobljanjem krize varovalni učinek višje izobrazbe zmanjšuje.

Primerjava samoocene zdravja Slovenskega javnega mnenja, ki sta jo predstavila Malnar in Hafner Fink s Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani, kaže, »da se pozitivna samoocena v zadnjih 30 letih ohranja ali celo raste pri vseh izobrazbenih in obeh spolnih skupinah, kar pripíše dejstvu, da med tranzicijo ni bilo razpada sistema javnega zdravstva in da je socialna država uspela ublažiti negativne učinke povečanih ekonomskih stresov« (Ule 2013b). Je pa po njunem mnenju nevarnost, da bo v prihodnosti zaradi kriznih časov in razgradnje teh mehanizmov prišlo do nižanja samoocene zdravja, zlasti pri ranljivih skupinah, med katerimi so tudi ženske. Ženske že sedaj slabše ocenjujejo svoje zdravje kot moški. Večja prisotnost simptomov stresa pri ženskah potrjuje teorijo kronične utrujenosti kot posledice pritiska različnih družbenih vlog, menita avtorja (Malnar in Hafner Fink 2013).

Ugotovitve Kanjuo Mrčele in Ignjatovića s Fakultete za družbene vede v Ljubljani potrjujejo, »da na zdravje žensk negativno vplivajo dvojna obremenjenost s plačanim in neplačanim delom (ki je znatno večja od obremenjenosti moških v Sloveniji ter moških in žensk v drugih EU državah – slika 4.2), spolno specifične delovne razmere (npr. manjša avtonomija pri delu, večji prezentizem – tabela 4.1) in ekonomska kriza v Sloveniji« (Ule 2013b). Ženske v Sloveniji imajo po podatkih najdaljši delovni urnik, ki zajema plačano in neplačano delo, v državah Evropske unije. Poleg poklicnega dela izjemno vpete v neplačano gospodinjstvo, socialno, materialno in predvsem čustveno oskrbujejo otroke, mladostnike, starejše, partnerje. V Sloveniji imamo tudi visoke standarde skrbi za gospodinjstvo in dom, oskrbe otrok in starejših. Vse to je neplačano delo žensk in vse to obremenjuje ženske. »V primerjavi z moškimi imajo manj prostega časa, manj čustvenih opor, manj omrežij in stopnja depresivnosti je v vseh skupinah žensk v Sloveniji bistveno večja kot pri moških« (Kanjuo Mrčela in Ignjatović 2013).

Slika 4.2: Delavci in delavke, ki delajo več kot 70 ur na teden (%)*

*(indeks plačanega in neplačanega dela)

Vir: Kanjuo Mrčela in Ignjatović (2013, 139).

Ženske v Sloveniji še vedno odgovorne za večino neplačanega skrbstvenega in gospodinjkega dela (Jogan 2001) in pričakovati je, da bo zaostrovanje ekonomske krize v Sloveniji dodatno negativno vplivalo na zdravje žensk.

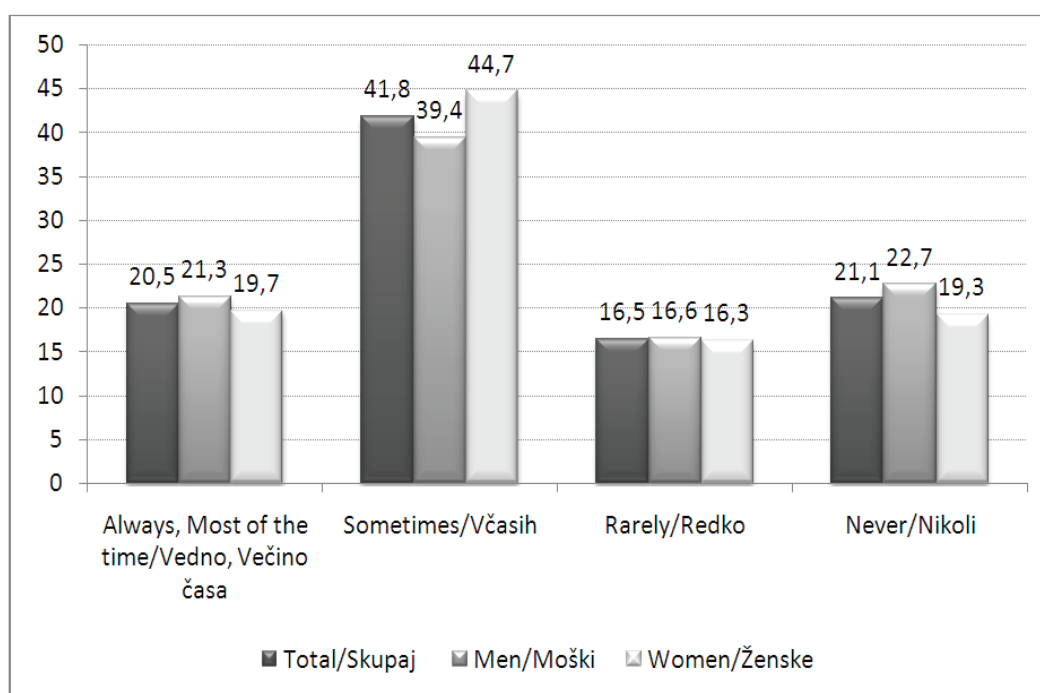
Tabela 4.1: Delavci in delavke ki so v zadnjih 12 mesecih delali med boleznijo (%)

	Slovenija	EU 27
Skupaj	59,2	39,2
Moški	55,9	37,8
Ženske	63,1	41,0

Vir: Kanjuo Mrčela in Ignjatović (2013, 139).

Podatki dveh javnomnenjskih raziskav¹⁰ so pokazali, da več moških (22 % proti 19,3 % žensk) ni nikoli doživelo stresa pri delu, medtem ko več žensk (44,7 % proti 39,4 % moških) ga je doživelo včasih (slika 4.2). 42,9 % anketirancev EWCS v Sloveniji, skoraj polovica žensk (47,9 %) in 38,6 % moških je poročalo, da so trpeli zaradi splošne utrujenosti v zadnjih 12 mesecih.

Slika 4.3: Delavci in delavke, ki doživljajo stres na delovnem mestu v Sloveniji (%)

Vir: Kanjuo Mrčela in Ignjatović (2013, 140).

Ženske so po podatkih bolj čustveno vpletene v svoje delo (vedno in večino časa – 17,6 % proti 13 %), medtem ko 63,8 % moških in 51,8 % žensk je redko ali nikoli čustveno vpletenih. Več moških (44,7 % proti 34,8 % žensk) meni, da njihovo delo nikoli ne zahteva skrivanja svojih čustev (Kanjuo Mrčela in Ignjatović 2013).

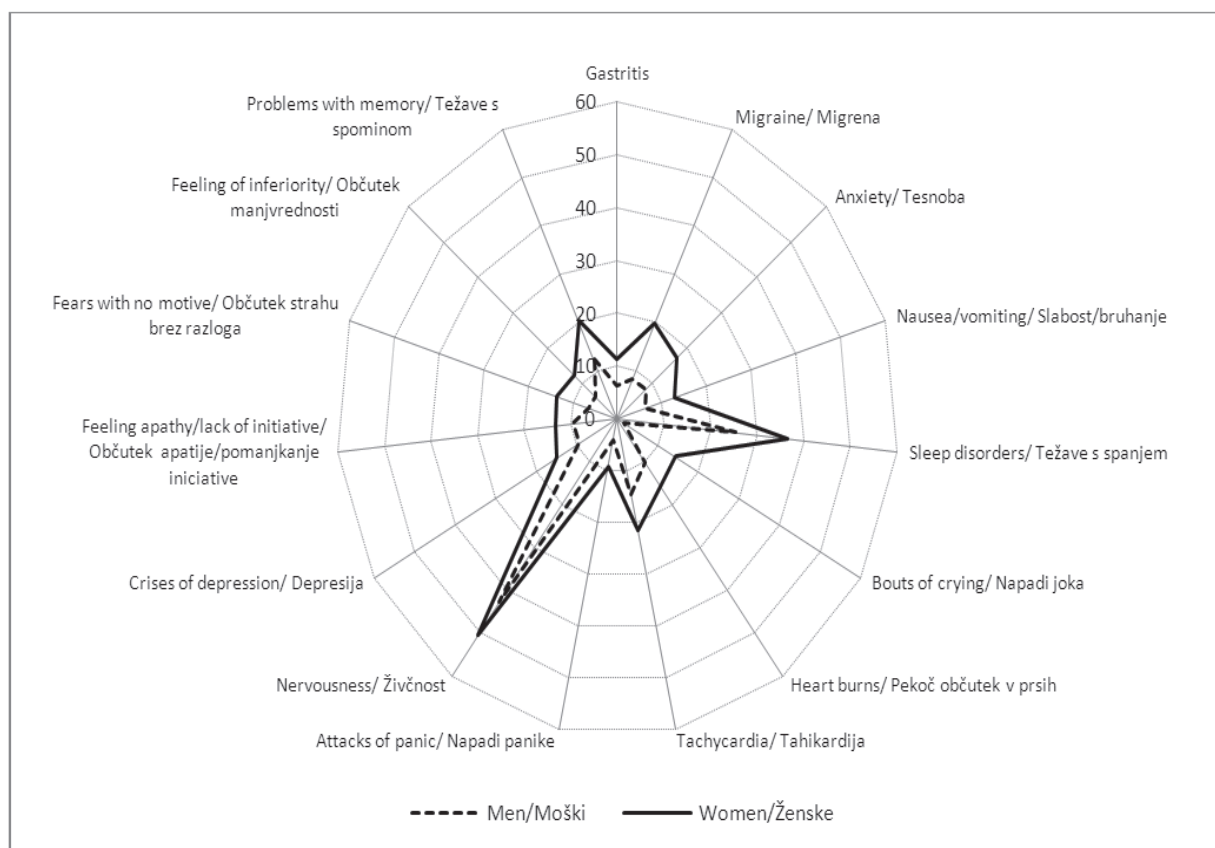
¹⁰ Natančneje iz 5. evropske raziskave o delovnih razmerah (European Working Conditions Survey - EWCS) in podatkih iz posebnega modula o psihičnih in zdravstvenih tveganjih na delovnem mestu v Sloveniji, pridobljenih v letu 2010.

10,1 % anketirancev (7,7 % moških in 12,9 % žensk) je poročalo, da so trpeli zaradi depresije ali anksioznosti v zadnjih 12 mesecih. Izkušnja depresije ali anksioznosti ima slabo pozitivno korelacijo z izkušnjo/občutkom splošne utrujenosti (.274) in negativno korelacijo z zadovoljstvom z delovnimi pogoji (-.228). Izkušnja splošne utrujenosti je v korelaciji z izkušnjo preobremenjenosti z delom, katerega nekdo lahko zmore, težavami s spanjem, mišično napetostjo in živčnostjo.

Največji delež anketirancev je poročal o treh izmed 23 fizičnih ali psihičnih težav (45,8 % živčnost, 28,5 % težave s spanjem in 28,3 % mišična napetost) Več žensk kot moških je imelo vse te težave, in za večino zdravstvenih problemov je razlika po spolu precejšnja. Razlika med moškimi in ženskami je več kot dvakratna pri naslednjih zdravstvenih težavah: migrena (M=7,5 %; Ž=18,6%), občutek tesnobe (M=7,6 %; Ž=16,2 %), napadi joka (M=1,4 %; Ž=13,7 %); strah brez razloga (M=5,6%; Ž=12,2 %), občutek manjvrednosti (M=4,8 %; Ž=10,9 %) (Kanjuro Mrčela in Ignjatović 2013).

Pri analizi podatkov so se pokazale statistično pomembne razlike med spoloma pri občutenju specifične fizične ali psihične težave v zadnjih šestih mesecih, in sicer: gastritis, migrena, anksioznost, slabost, težave s spanjem (nespečnost), napadi joka, pekoč občutek v prsih, tahikardija, panični napad, živčnost, depresivne epizode, apatija/pomanjkanje iniciative, strah brez razloga, občutki manjvrednosti in težave s spominom. Najpomembnejša kritična ugotovitev v zvezi s tem je, da je v vseh teh primerih fizičnih ali psihičnih zdravstvenih težav je delež žensk opazno večji kot delež moških. To lahko vidimo na sliki 4.4. Opravljena analiza potrjuje že znane ugotovitve, da družbeni pogoji socialne deprivacije na različnih ravneh, »v katerih ženske živijo, močno vplivajo na njihove možnosti biti zdrave in ostati zdrave. Pogostejša zdravstvena obolenja žensk so posledica najrazličnejših oblik zapostavljanj, ki jih doživljajo posameznice ter stresne, protislovne, zahtevne emocionalne situacije, katerim so izpostavljene« (Zaviršek 1994, 150).

Slika 4.4: Delež moških in žensk z določenimi fizičnimi in duševnimi težavami, med vsemi moškimi oziroma ženskami

Vir: Kanjuo Mrčela in Ignjatović (2013, 141).

Na podlagi ugotovljenih socio-ekonomskih razlik, ki se odražajo na zdravju žensk v Sloveniji, analitiki priporočajo bolj sistematično spremljanje neenakosti v zdravju žensk, kar bo pripomoglo k zmanjševanju ali vsaj preprečevanju poglobljanja neenakosti v prihodnosti (Kanjuo Mrčela in Ignjatović 2013). Mirjana Ule, Aleksandra Kanjuo Mrčela in drugi slovenski raziskovalci (2013), ki so se v zadnjih letih posvetili temi neenakosti v zdravju žensk, predlagajo »nadaljevanje spremljanja trendov samoocenjenega zdravja slovenske populacije in opozarjanje politike na morebitne negativne trende, ki bi se pojavili z gospodarsko krizo, krčenjem socialne države in javnega zdravstva. Poleg tega predlagajo raziskovanje kroničnega stresa, izhajajočega iz poklicnih in družinskih obremenitev žensk,

predvsem časovno strukturo porazdelitve skrbi za odvisne družinske člane v gospodinjstvu« (Ule 2013b).

Za konec bi le še dodala, da obremenjena zasebnost žensk v povezavi z aktualno podreprezentacijo žensk v javnem življenju na mestih odločanja, ne na ravni vzroka in posledice, temveč v pojmovanju o naravnih ženskih in moških vlogah. Žensko državljanstvo je v skladu z njimi manjšega pomena, kar je kvantitativno izmerljivo s številom žensk na položajih gospodarske in politične oblasti. Neoliberalni kapitalizem slabša pogoje ženskega državljanstva z zaposlitvenimi negotovostmi in z zvišanjem zahtev po domačem delu, ki je še vedno diskriminatorno ospolnjeno. Kot mnoge družbene analitičarke in analitiki tudi Pateman (v Šribar 2011, 215) ugotavlja, da se zaradi neoliberalnega strukturnega prilagajanja, tj. deregulacije, privatizacije in redukcije javnih storitev, breme žensk povečuje. Slovenija s spolno neenakostjo v sferi plačanega in neplačanega dela ni izjema.

5 ZAKLJUČEK

Živimo v svetu, ki včasih od nas zahteva preveč. To še posebej velja, če v tem svetu zasedaš pozicijo ženske. Kot sem ugotovila skozi diplomsko delo, žensko (in moško) spolno identiteto določata družba in kultura. Telesno in duševno smo prisiljeni, da z vsako značilnostjo ustrezamo predstavi o naravi, ki je bila vzpostavljena za nas. Ko človeške odnose opazujemo z distance, pridemo do spoznanja, da so ženskam možnosti za osebni razvoj, ki jih ponujajo sodobne družbe, dejansko manj dostopne kot moškim (H1: podrejen položaj). Slovenska družba ni nikakršna posebna izjema. Te razlike so družbeno ustvarjene in nepravilne. V nekaterih vidikih je ustvarjena praktična družbena podlaga za postopno odpravljanje drugorazrednosti žensk, vendar se spremembe dogajajo le na ravni subjektivnih stališč. Ena od institucij (poleg šole, države, cerkve), ki je posebej primerna za naturalizacijo in reprodukcijo hierarhije spolnih vlog in spolnih identitet je pravzaprav družina (heteroseksualen odnos). Samoumevna podrejena/diskriminatorna tradicionalna ženska družinska vloga v zasebni sferi, vključuje poleg zaposlitve, gospodinjenje in skrb za vzgojo otrok in ostarelih družinskih članov. Ideologija »obveznega materinstva«, ki promovira idejo, da je materinstvo najbolj normalna pot v ženskost in je nujno za konstitucijo ženske identitete, je še vedno globoko zasidrana. Zdi se, da se celo intenzivira s pojavom t.i. »intenzivnega materinjenja«. Moški se vse bolj zavedajo, da bi morali več prispevati h gospodinjškemu delu in skrbi za otroke, toda le malo jih to zares počne, kar je med drugim rezultat ovir na delovnem mestu in razlik v plačah med moškimi in ženskami. Poleg tega imajo ženske, ko vstopajo na trg dela, več težav pri iskanju zaposlitve kot moški, prav tako je pri ženskah več zaposlitev za določen čas. Neredko se srečujejo s težavami pri zaposlovanju že samo zaradi možnosti zanositve. Pogosteje so zaposlene v sektorjih, ki zahtevajo manj spretnosti, so nižje na hierarhični lestvici in imajo manj možnosti odločanja. Gospodarska kriza je še povečala razlike med spoloma na trgu dela, kar je razvidno po podatkih o delovni aktivnosti in stopnji brezposelnosti v zadnjih letih.

Nasproti ji stojijo ekonomski in kulturni diskurzi, ki ženske pozicionirajo v javno sfero in s tem od njih pričakujejo, da sodelujejo kot materialne preskrbovalke družine ter se identificirajo s svojo karierno vlogo. Interesu žensk za samostojno ekonomsko varnost in za vstop v poklic pa slej ko prej stoji nasproti interes za partnerstvo in materinstvo, in sicer tudi in ravno pri tistih ženskah, ki vedo, kaj to pomeni za njihove poklicne možnosti in za njihovo

ekonomsko odvisnost od moža (H2: ambivalentnost). Tukaj nastopi ambivalentnost do lastne spolne identitete, ki je pogojena s protislovnimi družbenimi normami ženskosti. Najhujši izvor ambivalentnosti pri ženski je prav dejstvo, da je na normativni ravni smisel življenja ženske prav v tem, da živi življenje za druge. Če pa to občuti kot problem, krši normo ženskosti. Ni 'prava' ženska in tvega izgubo lastnosti »ženstvenosti«. Ambivalentnost družbene pozicije žensk je posledica identifikacije z tradicionalno normo moškosti (racionalnost, neobčutljivost) in pomeni odstopanje od tradicionalne norme ženskosti, ki se zdi temelj družbenega reda. Ta protislovna kombinacija pričakovanj do same sebe, ki jih privzamejo od drugih, je zelo težko uresničljiva. Uspeti v takšnih pogojih bi bila izredno težka naloga za kogarkoli. Stres, preobremenjenost, pomanjkanje časa, konfliktnost vlog, upočasnjeno napredovanje in družbeni pritiski so dan za dnem na dnevnem redu sodobnih žensk. Na tem mestu lahko začnem s potrjevanjem tretje hipoteze (H3: zdravje), kjer sem predpostavila, da protislovni kulturni in socialni pritiski zelo slabo vplivajo na zdravje žensk, ki ne morejo slediti zahtevam vladajoče patriarhalne ideologije. Na podlagi analize podatkov Nacionalnega inštituta za javno zdravje so se pokazale statistično pomembne razlike med spoloma pri občutenju specifične fizične ali psihične težave, in sicer: gastritis, migrena, anksioznost, slabost, težave s spanjem, napadi joka, pekoč občutek v prsih, tahikardija, panični napad, živčnost, depresivne epizode, pomanjkanje iniciative, strah brez razloga, občutki manjvrednosti in težave s spominom. Najpomembnejša kritična ugotovitev v zvezi z zdravjem je, da je v vseh teh primerih fizičnih ali psihičnih zdravstvenih težav je delež žensk opazno večji kot delež moških. Pogostejša zdravstvena obolenja žensk so posledica družbene neenakosti, ki se kaže v najrazličnejših oblikah zapostavljanj, diskriminacije, podrejenosti, izključevanja iz družbenega življenja, revščine, nemoči, stresa, negotovosti, pomanjkanja samozavesti in samospoštovanja. Neenakost je pravzaprav družbeni red, ki (večini od nas), zmanjšuje naše sposobnosti, da delujemo kot človeška bitja, slabša naše zdravje, naše samospoštovanje, naš občutek jaza, kakor tudi naše resurse (vire), da delujemo in sodelujemo na tem svetu.

Kako se lahko ženske osvobodimo seksistične delitve dela in skrbstva ter neenake udeležbe na trgu dela, vključno s slabšim izborom služb? Kako uveljavljati načelo enakih možnosti žensk in hkrati dekonstruirati mite o popolni določenosti s »pripadnostjo« tej kategoriji? Kot alternativo dosedanjim t.i. identitetnim politikam (zaradi separatizma) nekateri teoretiki predlagajo povezovanje več razlik istočasno, prostovoljno povezovanje v boju za človekove

pravice (Grossberg v Mencin Čeplak 2008, 61). Moscovici (v Mencin Čeplak 2008, 62) ugotavlja, da je sklicevanje na univerzalna načela eden od dejavnikov, ki lahko poveča družbeno moč manjšin/e. V Ranciérovem konceptu je politika: »demonstracija, prostor polemike, ne dialoga in konsenza, politična subjektivizacija pa ni stvar identifikacije z neko sociološko kategorijo, temveč s pozicijo borca – politično gibanje ni gibanje sociološke kategorije, temveč mreža ljudi, ki oporekajo redu, ki upravlja z identitetami (Ranciére v Mencin Čeplak 2008, 62).

Kako bi lahko zagotovili ljudem, da jim ne bo treba delati za preživetje 14 ur na dan? Mislim, da je ideja o uvedbi enakovrednega univerzalnega temeljnega dohodka (UTD) za vsako posameznico in posameznika pomembna ideja, ki jo velja pretehtati. UTD je eno od bistvenih orodij za doseg družbene spremembe, ki si jo želim v družbi in ki je usmerjena v izboljšanje splošne blaginje prebivalstva. UTD v Sloveniji bi redefiniral obstoječe socialne transferje in tako bi namesto različnih vrst obstoječih transferjev prišlo do uveljavite enotnega univerzalnega dohodka kot podlage naše materialne eksistence (z možnostjo nadgraditve z dohodki iz drugih virov). Ljudje v visoko razvitih industrijskih družbah smo vsi upravičeni do UTD v skladu z meritokratskim načelom, saj vsi (v nekoliko nihajoči meri) proizvajamo novo ekonomsko vrednost, ki pa zaradi svoje pogosto razpršene oblike ali zaradi sprenevedavosti ostane družbeno prezrta in zato nepravilno nepriznana, trdi Pribac (2011, 15). UTD bi ljudem vlil dostojanstvo in zaupanje v prihodnost, še posebej mladim, zaposlenimi in prekomerno zaposlenim. Sprostil bi ustvarjalne in podjetniške potencialne, ki se skrivajo v vseh ljudeh, ne samo v eliti.

ITERATURA

1. Bahovec, Eva D. 1996. Žensko telo – moška oblast? V *SPOL: Ž*, ur. Lenca Bogovič in Zoja Skušek, 217–234. Ljubljana: KUD France Prešeren – ISH.
2. --- 2007. *Freud, ženska in popotnikova senca*. Ljubljana: Delta.
3. --- in Katarina Šetinc. 2006. *Demokracija je ženskega spola*. Ljubljana: Delta.
4. Beck, Ulrich. 2009. *Družba tveganja: na poti v neko drugo moderno*. Ljubljana: Krtina.
5. Beauvoir, De Simone. 2000. *Drugi spol*. Ljubljana: Delta.
6. Bourdieu, Pierre. 2010. *Moška dominacija*. Ljubljana: Sophia.
7. Calabrò, Anna Rita. 1997. *L'ambivalenza come risorsa. La prospettiva sociologica*. Bari: Laterza.
8. Černigoj Sadar, Nevenka. 2007. *Delo in družina: s partnerstvom do družini prijaznega delovnega okolja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
9. Duda, Sybille in Luise F. Pusch 1995. *Nore ženske*. Ljubljana: Krtina.
10. Edwards, Rosalind in Pam Alldred. 2010. A Typology of Parental Involvement in Education Centering on Children and Young People: Negotiating familialisation, institutionalisation and individualisation. *British Journal of Sociology of Education* 21 (3): 435–455.
11. Evropski parlament. 2014. *Stališče: Boj za enakost*. Dostopno prek: <http://www.europarl.europa.eu/sl/player?pid=0e91838f-5a7c-4f8c-af13-a17e00d5cddc> (8. marec 2014).

12. Foucault, Michael. 2000. *Zgodovina seksualnosti. I, Volja do znanja*. Ljubljana: Škuc.
13. Gabrijelčič Blenkuš, Mojca, Metka Mencin Čeplak, Maja Bajt, Aleš Korošec, Janet Klara Djomba, Jožica Maučec Zakotnik, Cirila Hlastan Ribič in Helena Jeriček Klanšček. 2013. Razlike v izbranih kazalnikih vedenj, povezanih z zdravjem, med različno izbraženimi ženskami v Sloveniji. *Zdravstveno varstvo* 52 (2): 119–136.
14. Haralambos, Michael. 2001. *Sociologija: teme in pogledi*. Ljubljana: DZS.
15. Hays, Sharon. 1996. *The Cultural Contradictions of Motherhood*. London: Yale University Press.
16. Hollway, Wendy, Cathy Urwin, Couze Venn, Valerie Walkerdine in Julian Henriques. 1998. *Changing the Subject: Psychology, Social Regulation and Subjectivity*. London: Routledge.
17. Hrženjak, Majda. 2002. Biopolitika teles v ženskih revijah. V *Njena (re)kreacija: ženske revije v Sloveniji*, ur. Majda Hrženjak, 14–29. Ljubljana: Mirovni inštitut.
18. Jogan, Maca. 1990. *Družbena konstrukcija hierarhije med spoloma*. Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.
19. --- 2001. *Seksizem v vsakdanjem življenju*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
20. Kamin, Tanja, Nejc Berzelak in Mirjana Ule. 2012. Vpliv izobrazbe na razlike med spoloma v prisotnosti simptomov depresije v Sloveniji. *Zdravstveno varstvo* 51 (1): 33–42.
21. Kanjuo Mrčela, Aleksandra, Nevenka Černigoj Sadar, Nada Stropnik in Barbara Žaucer Šefman. 2007. *Delo in družina: s partnerstvom do družini prijaznega delovnega okolja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
22. Kanjuo Mrčela, Aleksandra in Miroljub Ignjatović. 2013. Ženske, delo, zdravje. *Zdravstveno varstvo* 52 (2): 137–147.

23. Kitzinger, Sheila. 1994. *Me, matere*. Ljubljana: Ganeš.
24. Kmet Zupančič, Rotija, ur. 2013. *Poročilo o razvoju 2013*. Ljubljana: Urad Republike Slovenije za mikroekonomske analize in razvoj. Dostopno prek: http://www.umar.gov.si/fileadmin/user_upload/publikacije/pr/2013/POR_2013s.pdf (11. april 2014).
25. Kristan, Zdenka. 2005. *Materinski mit: kultura, psihoanaliza, spolna razlika*. Ljubljana: Delta.
26. Križaj Hacin, Urška, ur. 2009. *Duševno zdravje in nosečnost, porod ter zgodnje starševstvo*. Dostopno prek: <http://img-stari.ivz.si/47-36.pdf> (11. april 2014).
27. Kofol Bric, Tatjana, Mateja Rok Simon, Sonja Tomšič, Jožica Šelb Šemrl, Petra Nadrag, Barbara Mihevc Ponikvar, Darja Lavtar in Aleš Korošec. 2013. Neenakosti v umrljivosti žensk po izobrazbi. *Zdravstveno varstvo* 52 (2): 77–86.
28. Lamovec, Tanja. 1999. *Kako misliti drugačnost*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
29. Luckmann, Thomas. 2001. Kultura in družbena struktura. *Družboslovne razprave* XVII (37–38): 85–93.
30. Lukas, Elisabeth. 1993. *Družina in smisel*. Celje: Mohorjeva družba.
31. Malnar, Brina in Mitja Hafner Fink. 2013. Trideset let v samoocenah zdravja med spoloma: primer Slovenije. *Zdravstveno varstvo* 52 (2): 99–107.
32. Mencin Čeplak, Metka. 2008. Stigmatizacija, identitetne politike in podreditvena razmerja. *Dialogi* 44 (10): 52–66.
33. Mlakar, Petra. 2013. Oče obvezno na porodniški dopust! *Dnevnik*, 2. julij. Dostopno prek: <https://www.dnevnik.si/slovenija/oce-obvezno-na-porodniski-dopust> (11. april 2014).

34. Oakley, Ann. 2000. *Gospodinja*. Ljubljana: *cf.
35. Parsons, Talcott. 1956. *Family. Socialization and Interaction Process*. London: Routledge and Kegan Paul.
36. --- 1991. Teorija socialnega sistema. *Družboslovne razprave VIII* (11): 99–132.
37. Pribac, Igor in Valerija Korošec, ur. 2011. *UTD v Sloveniji: premisleki, stališča, dokumenti*. Ljubljana: Krtina.
38. Rener, Tanja 2000. *O delu iz ljubezni*. Spremna študija. V A. Oakley. *Gospodinja*: 279–298. Ljubljana: *cf.
39. --- 2008. Goffman: O spolu in spolni razliki. *Dialogi* 44 (10): 41–51.
40. ---, Mateja Sedmak, Alenka Švab in Mojca Urek. 2006. *Družine in družinsko življenje v Sloveniji*. Koper: Založba Annales.
41. Rener, Tanja, Živa Humer, Tjaša Žakelj, Andreja Vezovnik in Alenka Švab. 2008. *Novo očetovstvo v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
42. Rose, Jacqueline. 1996. *Ženskost in njeno nelagodje*. Ljubljana: Analecta.
43. Selič, Polona. 1999. *Psihologija bolezni našega časa*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
44. Slana, Sara. 2010. Enaka obravnava žensk in moških pri zasedbi prostega delovnega mesta. *Družboslovne razprave XX* (63): 81–100.
45. Slovar slovenskega knjižnega jezika. Dostopno prek: http://bos.zrc-sazu.si/cgi/a03.exe?name=sskj_testa&expression=ambivalenca&hs=1

46. Statistični urad Republike Slovenije. 2013a. *Mednarodni dan žensk 2013*. Dostopno prek: http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=5353 (19. februar 2014).
47. --- 2013b. *Materinski dan 2013*. Dostopno prek: http://www.stat.si/novica_prikazi.aspx?id=5388 (19. februar 2014).
48. Šribar, Renata. 2011. Koliko svobode za ženske? UTD kot pogoj spremembe spolnega režima. V *UTD v Sloveniji: premisleki, stališča, dokumenti*, ur. Igor Pribac in Valerija Korošec, 213–223. Ljubljana: Krtina.
49. Švab, Mojca. 2001. *Družina: od modernosti k postmodernosti*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
50. Tivadar, Blanka. 1996. Medicinski govor o ženski. V *SPOL: Ž*, ur. Lenca Bogovič in Zoja Skušek, 68–98. Ljubljana: KUD France Prešeren – ISH.
51. Ule, Mirjana. 2003. *Spre gledana razmerja: o družbenih vidikih sodobne medicine*. Maribor: Aristej.
52. --- in Tanja Kamin. 2012. Družbeni dejavniki neenakosti v zdravju. *Zdravstveno varstvo* 51 (1): 1–2.
53. Ule, Mirjana in Slavko Kurdiša. 2013. Samoocena zdravja med ženskami in njihov odnos do zdravstvenega sistema v Sloveniji. *Zdravstveno varstvo* 52 (2): 87–98.
54. Ule, Mirjana. 2013a. Družbene neenakosti v zdravju žensk v Sloveniji. *Zdravstveno varstvo* 52 (2): 69–71.
55. --- 2013b. *Zaključki znanstvenega sestanka: Družbeni vidiki neenakosti v zdravju žensk*. Dostopno prek: <http://img.ivz.si/janez/2316-6907.pdf> (7. marec 2014)
56. Zaviršek, Darja. 1994. *Ženske in duševno zdravje*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
57. Walby, Sylvia. 1990. *Theorizing patriarchy*. Oxford: Basil Blackwell.

58. Wollstonecraft, Mary. 1993. *Zagovor pravic ženske*. Ljubljana: Krt.